

Balkán ve 20. století II.

Úvodní poznámky

Druhá světová válka hranice balkánské změnila pouze nevýznamně. Geografická mapa Balkánského poloostrova po druhé světové válce byla velmi podobná té po Velké válce. Ale přesto měla druhá světová válka takový vliv na všechny balkánské země, že tvoří významnou křižovatku v historii celého poloostrova. Důsledkem druhé světové války byla na Balkáně revoluce společnosti, zatímco první světovou válku charakterizovala revoluce národní.

Východiska revoluce společnosti, která provázela druhou světovou válku, byly vícevrstevné. Jedno bylo zhoubné působení okupace sil Osy, která diskreditovala staré režimy v satelitních zemích (Rumunsko, Bulharsko) a zcela zničila režimy v okupovaných zemích. Druhé pak bylo hnutí odporu, které pod převážně komunistickým vedením vzplálo v okupovaných zemích a které získalo takový rozměr a takovou podporu, že brzy zastínilo emigrační vlády, vedené předválečnými politiky. Posledním faktorem pak bylo působení Rudé armády, které zasadilo poslední úder nadějím na znovuvybudování předválečných institucí a režimů. Pouze v Řecku byl britský vliv dostatečně silný na to, aby zastavil tuto hrozivou kombinace revolučních sil. Ve všech ostatních zemích poloostrova byly národní režimy, vytvořené pouze o generaci dříve, zaměněny režimy diametrálně odlišnými.

1. Rezistence a její vliv na poválečné uspořádání Balkánu

Osnova:

Rozdíl mezi satelity Osy a okupovanými zeměmi na Balkáně Satelitní země a problém rezistence

Problémy rezistence v okupovaných zemích

Rozdíl mezi satelity Osy a okupovanými zeměmi na Balkáně

Významnou charakteristiku vlády Osy na Balkáně tvořil velký rozdíl mezi satelitními státy, Rumunskem a Bulharskem, a okupovanými zeměmi – Jugoslávií, Řeckem a Albánií. I satelity sice byly svým mocným spojencem často dosti nemilosrdně vykořisťovány, zejména pokud jde o materiální statky (v případě Rumunska však také o vojenský potenciál), přesto však měly vlastní vlády a dokázaly se vyhnout nejhorším důsledkům působení německého mocenského faktoru. Toto jejich speciální postavení se projevovalo i ve vnitropolitických poměrech, které ani zdaleka nebyly tak despotické, jako ve vlastním Německu. V Rumunsku byl král Karol nucen 6. září 1940 abdikovat, poté co bez boje předal Besarábii a Bukovinu SSSR, Severní Transylvánii Maďarsku a jižní Dobrudžu Bulharsku. Na trůn se dostal jeho syn Michal, ale skutečnou moc v zemi měl Ion Antonescu, nadaný a ambiciózní generál, od roku 1941 maršál, používající titul „*conducătorul statului*“. Ion Antonescu nicméně dovolil vůdci opoziční Lidové rolnické strany Iuliovi Maniuovi vyjadřovat po celou dobu války opoziční názory (zatímco rumunští komunisté jej po převzetí moci ve vězení umučili). Král Boris v Bulharsku dával podobou svobodu umírněným opozičním skupinám, a co je důležitější, odmítal, navzdory silnému nátlaku Berlína, zaplést zemi do válečného dobrodružství proti Sovětskému svazu.

Zcela jiná situace ovšem panovala v okupovaných zemích, v nichž mohly mocenské orgány okupanta postupovat, jak se jim zlíbilo. Samozřejmě i v těchto zemích byly vytvořeny loutkové režimy a vlády, těmi však okupanti pouze kamuflovali svoji přímou moc. Obecně se totiž pochopitelně vědělo, že tyto vlády jsou výtvary vítězných mocností Osy, a užívaly proto, až na výjimku Nezávislého charvátského státu a většiny albánské kosovské společnosti, u obyvatelstva minimální důvěry a podpory. Na rozdíl od nich měly režimy krále Borise i *conducător* Antonescu velký počet příznivců, dokud samozřejmě kola Osy nezačala klouzat z kopce.

Satelitní země a problém rezistence

Podstatným rozdílem mezi německými satelity a balkánskými okupovanými zeměmi byl velký nepoměr ve stupni odporu obyvatelstva vůči cizím uchvatitelům či jejich domácím pomahačům. Satelitní státy, resp. jejich obyvatelstvo, z pochopitelných důvodů kladlo nejmenší odpor. Vyhnuly se plné okupaci a ničení, proto je k odporu nedohrnalo čiré zoufalství, jak to byl případ v Řecku a v Jugoslávii. Nacionalisticky zaměřené občany, a těch byla

v satelitech většina, kromě toho v počátcích s postupy Osy souhlasila, zejména kvůli tomu, že jejich zemím bylo na počátku války umožněno připojit významné územní celky (Makedonii, západní Trhákii a východní Srbsko v případě Bulharska a zpětně Moldávii a Bukovinu v případě Rumunska a nahradit tak domnělé či skutečné křivdy z minulosti. Rezistence, pokud se v těchto zemích vyskytovala, pak byla převážně nenásilná a nepřiliš účinná, většinou vycházela z anglofonních dvorských kruhů či politických stran, které byly dostatečně umírněné na to, aby mohly být tolerovány dokonce i v parlamentu. Otevřený ozbrojený odboj v Rumunsku po celou dobu války prakticky neexistoval, přestože zejména po roce 1943, tedy po bitvě u Stalingradu, kde vykrvácely také desetitisíce rumunských vojáků, začala s vládou maršála Jona Antonescu stoupat nespokojenost. Komunistická moc musela odboj později, po roce 1946, dodatečně v učebnicích historie vytvářet. Rumunští komunisté sice v létě 1943 vytvořili Vlasteneckou frontu, ale ta nebyla pro širší vrstvy obyvatelstva přitažlivá. Odmítal ji zejména vůdčí opoziční předák Iulius Maniu. S ním se komunisté nemohli shodnout na Besarábii. On samozřejmě, jakožto národovecký Rumun, požadoval její zachování ve svazku rumunského státu, zatímco komunisté trvali na jejím vrácení SSSR.

Maniuův postoj sám o sobě ovšem neobjasňuje slabost Vlastenecké fronty. Vlatko Maček, přední meziválečný charvátský politik a vůdce před válkou nejvlivnější charvátské politické strany také odmítl přidat se k partyzánům, ale to jim neznemožnilo stát se nejdůležitější politickou i vojenskou silou v zemi. Něco jiného ale bylo postavení Rumunska jakožto satelitní země. To totiž znamenalo, že potenciální vůdci odboje by museli bojovat nejen s německými silami, ale i s rumunskou vládou a rumunskou armádou. Mnozí Rumuni byli navíc úhlavními nepřáteli komunismu, neboť pro ně byl Sovětský svaz zemí, která uchvátila Besarábii a Bukovinu, zatímco pro většinu obyvatel válkou rozbité Jugoslávie byl SSSR velkou slovanskou zemí, která nejspíš přinese osvobození. Komunisté byli v Rumunsku také považováni za nerumunský a antinacionální prvek, nejen proto, že v jejich řadách bylo mnoho Židů, a antisemitismus byl jak v Rumunsku, tak v Maďarsku vždy velmi silný, ale také proto že v roce 1940 podporovali sovětskou okupaci rumunských zemí a že se zasazovali o návrat těchto zemí SSSR.

V Bulharsku nabyl ozbrojený odboj širších rozměrů, ani zdaleka však ne masových. Situace zde byla poněkud jiná než v Rumunsku. V roce 1942 zde byla založena Vlastenecká fronta, a to i zásluhou toho, že Georgi Dimitrov, komunistický vůdce, který získal mezinárodní slávu vítězstvím na nacisty vykonstruovaném Lipském procesu v roce 1933, v němž byl obviněn ze založení požáru Reichstagu, byl v Bulharsku rozhodně mnohem populárnější než kterýkoli komunist v Rumunsku. Ve svých radiových emisích z Moskvy, v níž strávil válečná léta ve vysokých postaveních mezinárodního komunistického hnutí (až do zrušení Kominterny v roce 1943 byl jejím předsedou), Dimitrov k vytvoření Vlastenecké fronty přímo nabádal. Bulharská komunistická strana (BKS) byla

také vždy výrazně silnější než rumunská. Komunisté kromě toho v Bulharsku nenosili cejch národních zrádců jak v Rumunsku. Tato fakta pak také objasňují, proč komunisté mohli Vlasteneckou frontu vytvořit. Ba co víc, proč se do ní zapojily i subjekty, které s komunistickou stranou (tehdy ovšem vystupující pod názvem Bulharská dělnická strana) jinak prakticky v ničem nesouhlasili, ať již to byli sociální demokraté (Bulharská dělnická sociálně demokratická strana), levicová frakce bulharského zemědělského svazu v čele s Nikolou Petkovem (1893–1947) (Bulharský zemědělský národní svaz Aleksandr Stambolijski) či dokonce středopráva elitářská skupina Zveno, sdružení intelektuálů a aktivních důstojníků v čele s Kimonem Georgievem (1882–1969), bývalým pučistou z roku 1934 a zástáncem autoritativního nestranického politického systému!¹

Do léta roku 1943 počaly v bulharských horských oblastech operovat partyzánské čety Vlastenecké fronty. Ovšem tyto čety nepřerostly v masové národní hnutí odporu, které by bylo srovnatelné s tím v okupovaných balkánských zemích. Hlavní důvod byl ten, že většina Bulharů důsledky války prakticky nepociťovala a proto neměla důvod pouštět se do velkého rizika odporu. Kromě toho, v zemi bylo pouze pár tisíc německých vojáků takže ti, co se dali k partyzánům, bojovali nikoli proti Němcům, kteří do vnitřních záležitostí Bulharska v tomto smyslu naprosto nezasahovali, ale proti bulharské armádě a četnictvu, což samozřejmě bylo daleko méně populární. Bulharské vládní síly ovšem byly velmi efektivní a nemilosrdné, takže se boj partyzánů omezil na nenadálé údery a rychlé ústupy. Obvykle vpadli do nějaké vesnice, zastřelili starostu, obecního policajta a další vesnické hodnostáře, zničili pozemkové knihy a další dokumenty, vykradli skladiště mléčných výrobků, pronesli k sedlákům pár propagandních projevů a poté znovu utekli do blízkých hor.

Dne 28. srpna 1943 náhle umřel král Boris za okolností, které dodnes nejsou vyjasněné. Zemřel nedlouho po návratu z Berlína, kde opět odolával nátlaku Hitlera, jež požadoval zapojení Bulharska do války proti SSSR a spekuluje se tak o tom, že byl otráven. Borisův skon v každém případě pomohl partyzánské věci. Jeho syn, Simeon, byl hochem šestiletým, takže v zemi vládla regentská rada v čele s Borisovým bratrem Kirilem, který byl velkým příznivcem Němců. Sofie nyní byla daleko více podřízena Berlínu než dříve. Tento nový politický kurz posílil pozice partyzánů, k čemuž přispěly i stále častější spojenecké nálety, zejména na Sofii. V tuto dobu také bulharským četám začaly Britové posílat menší zásilky zbraní. Čety byl nominálně pod vedením Vlastenecké fronty ale ve skutečnosti byly cele pod kontrolou komunistů. Vůdcové čet byli v 90 % případů komunisté a fungování celého hnutí odporu bylo ve skutečnosti závislé na komunistické ilegálním aparátu.

Problémy resistance v okupovaných zemích

¹ Paradox osobnosti K. Georgieva spočívá v tom, že se po válce stává věrným stoupencem bulharské socialistické cesty, působí jako ministr různých resortů v komunistických vládách, je členem prezidia bulharského parlamentu a dokonce dvakrát získal titul Hrdina socialistické práce!

V okupovaných zemích tomu bylo jinak. Vlády těchto zemí byly otevřeně quislingské a největší část obyvatelstva je nesnášela. Za těchto okolností byl odboj přirozeným a vlasteneckým výrazem odporu vůči cizí moci a jejím posluhovačům. Odboj byl vyvolán také krutostí a zločiny okupantů a ztrátou velkých částí národních území. Tento druhý činitel byl významný zejména v Řecku a Jugoslávii, jejichž území byla těžce zmrzačena. Nutno ovšem také zdůraznit, že jak a Balkáně, tak v podstatě v celé Evropě, byl odboj ve smyslu celonárodním hnutím nekoordinovaným, výrazně oslabeným hluboce zakořeněnými rozpory a neshodami mezi různými odbojovými složkami. Tyto rozdíly byly v zásadě důsledkem toho, že někteří odbojáři bojovali proto, aby vyhnali nepřítel ze země a obnovili předválečný politický řád, zatímco jiní chtěli nejen vyhnat nepřítel, ale také vytvořit novou poválečnou společnost. Toto rozdělení v zásadě představovalo pokračování předválečných politických parlamentních i neparlamentních bojů. Tyto rozdíly přirozeně měly i ekonomický základ. Zjednodušeně řečeno, „bohatší“ chtěli odboj a starý status quo, „chudší“ odboj a společenskou revoluci. Existovaly samozřejmě výjimky z tohoto vzorce, mnozí synové a dcery „bohatších“ byli s předválečným statem quo nepokojeni a zasvětili svůj život věci revoluce a změny společenského zřízení (např. Konstantin „Koča“ Popović, 1908–1992).²

I z tohoto důvodu tedy v okupovaných zemích existovaly dva druhy odboje, byť je nelze jednoznačně rozdělit podle právě zmíněného vzorce. Bohatší tedy byli zpravidla pasivnější, neboť měli co ztratit a byli tedy více postižitelní případnými represemi. Proto byl royalistický či jiný odboj spíše zaměřený na organizaci a přípravu povstání a byl proti ozbrojenému povstání větších rozměrů, než se nevytvoří podmínky a odboj nebude koordinován se spojeneckou invazí. Toto byl v zásadě postoj, který zastávali všichni nekomunističtí vůdci odboje včetně Iulia Maniua v Rumunsku, Nikoly Petkova v Bulharsku a Dragoljuba „Draži“ Mihailoviće v Jugoslávii, Napoleona Zervase v Řecku a Abaze Kupiho v Albánii.

Na rozdíl od nich ti chudší neměli co ztratit a očekávali spíše, že naopak získají vše. Zasazovali za hromadný odpor proti nepříteli, nehledě na ztráty a oběti. To jim nicméně poskytlo významný náskok před jejich váhavými kolegy. Tento odboj většinou vedli komunisté, kteří měli zdaleka nejvíce zkušeností a

² Byl z majetné a společensky dobře postavené rodiny, v mládí žil ve Švýcarsku, studoval na Sorboně, ve francii si čile účastnil kulturního života, blízko měl zejména k surrealismu a tento směr podporoval i po svém návratu do Jugoslávie. Přesto v roce 1933 vstoupil do jugoslávské komunistické strany (která tehdy působila v ilegalitě) a intenzivně se podílel na jejích aktivitách, za což byl několikrát dokonce vězněn. Bojoval jako interbrigadista ve španělské občanské válce. V partyzánském hnutí byl velitelem proslulé První proletářské úderní brigády, později pak II. partyzánské armády. Přestože původem Srb, považoval se za Jugoslávce a byl po celou dobu poválečné Jugoslávie výrazným odpůrcem všech nacionalistických sil.

úspěchů v ilegální činnosti, protože komunistická strana byla všude na Balkáně před válkou zakázána a měla tedy své letité zkušenosti s tajným působením. Radikální organizace odporu vedené komunisty i proto přitahovaly mnohem více stoupenců než tzv. národní či nacionalistické skupiny, které postupná ztráta podpory nakonec přivedla až k hořkému poznání, že je mnohem těžší vydržovat guerillové vojsko jež je nečinné a čeká, než vojsko, které bojuje.

Tento rozvoj událostí může objasnit zajímavý fenomén, který se jinak zdá zcela neobjasnitelný – spolupráci skutečně vlasteneckých občanů s quislingy a okupanty. Čím více totiž komunisté přebírali vedení odboje a čím více měli příznivců, tím zřejmější bylo, že poválečný režim bude revoluční, pod dominancí komunistů. Výhledy na takovýto vývoj věcí pak přivedl mnohé nacionalistické organizace do náruče okupantů a kolaborantů, což v té chvíli vypadalo jako menší ze dvou zel....

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Boj o Balkán : balkánské státy v letech 1939-1941*.

Vyd. 1. Praha: Academia, 1982.

TEJCHMAN, Miroslav. *Válka na Balkáně : balkánské státy v letech 1941-1944*.

Vyd. 1. Praha: Academia, 1986.

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

Otázky:

Popište rozdíl mezi resistencí v okupovaných zemích a v německých satelitech. Existovala v německých satelitech opozice, a pokud ano, jak působila?

Obrázky:

Maršál Ion Antonescu

<http://www.napocanews.ro/2011/07/ordinulmaresalului-ion-antonescu-ostasi-va-ordon-treceti-prutul-video.html>

Král Boris III. na manévrech

http://en.wikipedia.org/wiki/File:King_Boris_III_of_Bulgaria_with_M36_helmet.jpg

2. Resistance v Jugoslávii a AVNOJ

Osnova:

Četnici versus partyzáni

Taktika jugoslávské rezistence

Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie

Četnici versus partyzáni

Prvý odpor v Jugoslávii pozvedl nejprve plukovník, později generál Dragoljub „Draž“ Mihailović (1893–1946), jenž rezistenci založil na tradičním způsobu balkánského odboje – organizaci ozbrojených čet, vázaných svým působením na rodný kraj. Proto se také tomuto odboji říká odboj četnický. Tato nekomunistická odbojová organizace byla uznaná exilovou královskou vládou jako tzv. Jugoslávské vojsko ve vlasti. Pro svůj poměrně vyhraněný nacionalismus zůstal tento odboj až na výjimky omezen pouze na srbské etnikum. Nejdisciplinovanější skupiny byly ty pod bezprostředním Mihailovićovým vedením v Srbsku. Čety v Černé Hoře, Bosně a Hercegovině a Dalmácii pracovaly samostatně a měly s Mihailovićem ve skutečnosti málo co společného. Tato volná organizovanost a z ní pramemící nedisciplinovanost byly jednou z příčin toho, proč Mihailović nedokázal vytvořit efektivní vojsko. Skutečnost, že některé z čet působily na vlastní pěst a nepodléhaly přímému velení také vedla k tomu, že se často dopouštěly i krvavých válečných zločinů. Četnici jako monarchisté byli vesměs antikomunisticky ladění a dostaly se brzy do krvavého konfliktu s níže představeným odbojem komunistickým. Četnický odboj, těšící se zpočátku přízni západních spojenců, se pro svoji malou bojovou aktivitu vůči okupantům dostal nakonec do izolace, jenž jej místně přivedla dokonce i ke spolupráci se srbskými kolaborantskými jednotkami a s koncem války, v souvislosti s tlakem komunistických partyzánů, i k místní spolupráci s německými jednotkami.

Poté, co hitlerovská vojska napadla 21. června SSSR, vydala Komiterna příkaz do té doby nečinným evropským komunistickým organizacím k zapojení se do protinacistického odboje. Komunistická strana Jugoslávie (KSJ), v jejímž čele stál od roku 1936 profesionální revolucionář a funkcionář Kominterny Josip Broz zvaný Tito (v Kominterně ale známý spíše jako Walter) (1890, vyzvala vzápětí k ozbrojenému povstání. Strana, která prakticky během celého trvání předválečné Jugoslávie působila v ilegalitě a měla tedy s činností v podzemí bohaté zkušenosti, dokázala velice brzy zorganizovat řadu partyzánských oddílů, které v počátcích své činnosti dosáhly značných úspěchů. V západním Srbsku se jim dokonce podařilo obsadit velké území s centrem v městě Užice a vytvořit tzv. Užickou republiku, jež měla všechny znaky a projevy budoucí komunistické diktatury a přetrvala německé útoky celých 67 dní. Po porážce Užické republiky byli partyzáni ze Srbska vytlačeni. Těžiště komunistického odboje se poté přeneslo do Bosny a Hercegoviny, kde partyzáni svedli mezi lety 1942–1944 řadu těžkých bojů, přestáli několik německých ofenziv a postupně vytvořili zoccele-

nou Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (NOAJ), jejíž úspěchy rozhodly o dalším osudu poválečné Jugoslávie.³

Tito měl zpočátku několik setkání s Mihailovićem, ale nakonec, zejména kvůli ideologickým stanoviskům a i kvůli výše zmíněným rozdílným taktikám se oba odpory dostaly velice brzy do střetu. Bylo to dáno i tím, že Mihailović, důstojník royalistického přesvědčení, považoval komunisty za zločince kteří neznají ani zákon, ani Boha, komunisté naopak viděli v Mihailovićovi představitele reakčního předválečného režimu vůči němuž celou dobu bojovali. Tak vlastně meziválečný politický boj mezi monarchistickou vládou a jejími protivníky pokračovali ve formě občanské války četníků a partyzánů. A na výsledku tohoto střetu závisela i podstata poválečného režimu, tedy bude-li znovu obnovena monarchie, nebo přijde-li k moci radikálně nová vláda komunistické orientace.

Taktika jugoslávské rezistence

Taktika obou odbojů byla zpočátku stejná. Napadat nepřitele, ničit komunikace a infrastrukturu. Když ovšem německé vedení přistoupilo v boji proti resistenci k drastickým opatřením, kdy byly během trestných výprav brány rukojmí a za jednoho zabitého Němce stříleno nejprve deset, později padesát a nakonec sto rukojmí (Jako odvetu za zvýšenou aktivitu tehdy ještě neznepřátelých partyzánů a četníků ve vesnicích v okolí srbského města Kragujevac, zajali němečtí vojáci 717. peší divize Wehrmachtu téměř 10 000 civilních rukojmích, převážně mužů, z řad obyvatel města a nejméně 2 800 jich blízko města 21. 10. 1941 povraždili. Toto číslo je založeno na jmenných seznamech obětí; odhady v literatuře osahují až 7.000 mrtvých. Mezi tisíci zastřelenými bylo mj. i několik set chlapců – všechny ročníky kragujevackých středoškoláků, kteří byli zatčeni přímo ve škole.). Mihailović byl zhrozen a začal se obávat o osud srbského národa, který by tako byl zanedlouho výrazně oslaben. Proto přechází spíše k obranné taktice a k organizaci guerillového vojska, jež by teprve po invazi Spojenců zahájilo masivní činnost, byť k místním útokům na německá postavení stále docházelo. Partyzáni, vyškolení komunistickými komisaři v přesvědčení, že lidský život nic neznamená tváří tvář světlému zítřku komunismu, nadále vyznávali taktiku napadej nepřitele kde můžeš a jak můžeš. I to byl jeden z důvodů brzkého rozchodu obou odbojů.

Partyzáni se přesunuli do Bosny, tam operovali, učili se krvavě na svých chybách. Obsazovali území pod náporom techniky okupantů. se zase stahovali Vesnice a města měnila své pány a stále více a více byla ničena a ztrácela oby-

³ Jako den založení Národně osvobozenické armády je považován 21. prosinec 1941, kdy byla zformována První úderná proletářská brigáda. V listopadu 1942 pak vedení komunistického odboje v čele s J. Brozem Titem z partyzánských oddílů formuje Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (srb. i char. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, NOVJ). V březnu roku 1945, po reorganizaci a masové mobilizaci mužů z osvobozených území, byl tento korpus, i v souvislosti s tím, že se stal oficiálním vojskem Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ), přejmenován na Jugoslávskou armádu (JA, srb. i char. Jugoslovenska armija). V roce 1951, k desátému výročí svého založení, je jugoslávské vojsko přejmenováno na Jugoslávskou lidovou armádu (JLA, srb. i char. Jugoslovenska narodna armija, JNA) a s tímto názvem také nakonec vstupuje jako komunistický pohrobek do složitého období rozpadu Jugoslávie.

vatelstvo. Síly osy se mstily vůči obyvatelstvu, které podporovalo partyzány. Tato taktika se jim ovšem vrátila jako bumerang, protože vyvolala takovou nenávist a rozhořčení, že k hnutí odporu se přidávalo stále více a více lidí. Mnozí přišli o vše a neměli co ztratit.

KSJ měla před válkou i s příslušníky mládežnických organizací 27 000 členů. Příčinou toho, že tato předválečná nevelká skupina lidí dokázala ovládnout celé hnutí odporu, byla její organizovanost a disciplína, kterou zavedl právě Tito. Také jejich heslo, jež znělo *Smrt fašismu, svoboda národu*, bylo přitažlivé, protože neobsahovalo nic, co by hovořilo o komunistickém směřování. Jugoslávští komunisté však v žádném případě neztráceli ze zřetel svůj cíl: konečnou vládu komunismu. Jednotná fronta v boji proti fašismu je nyní důležitá, ale potom přijde dlouho očekávaná revoluce, tím spíš, že se síly starého režimu, alespoň podle názoru komunistů, definitivně zkompromitovaly. Komunisté ve svém boji přijali za své také právo národů na sebeurčení. J. B. Tito tvrdil, že osvobozená válka a národnostní otázka jsou neoddelitelné. Partyzáni tak založili svoji odbojovou strategii na budování poválečné Jugoslávie, v níž budou všechny národy rovnoprávně. Mnozí občané tak přijali komunistickou alternativu jako jedinou, která dokáže zemi zachránit před bratrovražedným zničením.

Oproti tomu četníci takovýto program nedokázali nabídnout a také jejich taktika přispěla k tomu, že ztráceli podporu. Guerillová armáda totiž nemůže, jak jsme již výše řekli, stále jen očekávat vývoj věcí budoucích. Samotný princip guerillové války spočívá v tom, že síly buďto rostou vítězstvími a boji, nebo zůstávají neaktivní a pak se z nich stávají nedisciplinované bandy bez jakýchkoli zábran a přesvědčení.

Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie

Stále větší úspěchy partyzánů, kteří přežili sedm německých ofenziv a vázali na sebe velké množství německých sil, a nečinnost četníků nakonec přispěla k tomu, že se koncem roku 1943 podpora Spojenců přesunula z četníků na partyzány. Ti, lépe vyzbrojeni, již dokázali udržet některá území jako svobodná, a na nich zaváděli svoji, v podstatě komunistickou správu. Tato území se stále zvětšovala. Bylo iluzorní se domnívat, že by poválečná politická jednání mohla na tomto stavu něco změnit. Komunisté vybudovali také prakticky zcela nové zákonodárné a výkonné státní orgány, které dostaly název AVNOJ – Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ, srb. Antifašističko Veće [char. Vijeće] Narodnog Oslobođenja Jugoslavije). Byla to vlastně politická organizace národně osvobozených sil na tzv. svobodných (od nepřítele očištěných) částech okupované Jugoslávie. AVNOJ byla hlavním politickým vedením odboje a představovala vlastně alternativní vládu i parlament, oficiálně pouze z třetiny složené z členů KSJ, ve skutečnosti však komunisty zcela ovládané. V čele prezidia AVNOJ stála populární předválečná osobnost Dr. Ivana Ribara (1881–1968) a vláda s ministerstvy, v jejímž čele stál Tito.

Na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29. – 30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce, byl prakticky připraven a vytýčen statut poválečné Jugoslávie. Stalo se tak v době, kdy o osudu války a vítězství komunistického protifašistického odboje ani zdaleka nebylo rozhodnuto. Skutečnost, že Komunistická strana Jugoslávie byla, na rozdíl od exilové jugoslávské královské vlády či jugoslávského (převážně srbského) nekomunistického odboje, cílevědomě a účinně schopna zabývat se i uprostřed tvrdých bojů strategií poválečného uspořádání státu a jeho rozvoje, jí vytvořila nezanedbatelný náskok a umožnila pak, v posledních měsících války, pevně uchopit moc, která v osvobozovaném státě doslova ležela na ulici, a nedělit se o ni s méně připravenými soupeři. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavena na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černoorců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny (aby tak byl „*naplněn princip suverenity národů Jugoslávie a aby Jugoslávie byla skutečnou vlastí všech svých národů a nikdy více se již nestala doménou jakékoli hegemonistické kliky*“ – článek II.). Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19. – 23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „*boj*“ za rovnoprávnost a sebeurčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.⁴ Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,⁵ zabývaly jen velmi povšechně. „*Nestátotvorné*“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „*národnosti*“) a článek IV. pouze velice stručně prejudikuje, že „*národnostním menšinám budou zaručena všechna národní práva*“.⁶ Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.⁷

⁴ *Iz rezolucije Pete zemaljske konferencije KPJ*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma. Beograd 1978, s. 37.

⁵ V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „*za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Metochii a v Sandžaku*“ (a zároveň také „*proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí*“) a také „*za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině*“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden. Tamtéž, s. 38

⁶ *II zasedanje AVNOJ-a: Odluke*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma, s. 40.

⁷ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 236.

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

ŠESTÁK, Miroslav. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 445–493.

Úkoly:

Prostudovat materiál Dragoljub Mihailović

Prostudovat prameny z 2. zasedání AVNOJ

Otázky:

Popište rozdíly mezi strategiemi obou odbojových organizací v Jugoslávii

V čem spočívala převaha komunistického odboje?

Zhodnoťe závěry 2. zasedání AVNOJ pro další vývoj v Jugoslávii

Obrázky:

Draža Mihailović, Dragiša Vasić a četnici

http://en.wikipedia.org/wiki/Dra%C5%BEa_Mihailovi%C4%87

Tito a Ivan Ribar v roce 1943

http://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Ribar

Tito a Koča Popović

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/jugoslavie%2044.htm>

3. Resistance v Řecku a Albánii

Osnova:

Podmínky pro vznik odboje v Řecku

Národně-osvobozenecká fronta a Národní republikánská řecká liga

Vznik albánské komunistické strany

Albánský odboj a jeho složky

**Antifašistický výbor národního osvobození Albánie
a cesta k vítězství komunismu**

Podmínky pro vznik odboje v Řecku

Němci neměli v Řecku možnost jako v Jugoslávii vyvolávat mezinárodní a mezikonfesijní střety. Proto vybrali významné osobnosti, aby fungovaly jako loutkoví premiéři. První z nich byl generál Georgios Tsolakoglu, který prakticky vzdal Němcům řeckou armádu, posledním válečným loutkovým premiérem byl royalistický politik Joannis Rallis.

Řecko pro německou mašinérii nemělo takový význam, jako český průmysl, dánské mléčné farmy, rumunská žitná pole či naftové vrty, ale i tak bylo všestranně vykořisťováno. Vojákům bylo při tažení dokonce dovoleno plenění. Okupace tedy měla pro Řecko podobně zhoubný účinek, jako v sousední Jugoslávii. Za tři a půl roky bylo zničeno 30 % národního bohatství, 500 000 obyvatel zahynulo v důsledku bojů či na následky hladu a nemocí. Tyto podmínky samozřejmě byly vhodnou půdou pro partyzánské působení, jehož význam a činnost lze přirovnat k Titovým partyzánům.

Národně-osvobozenecká fronta a Národní republikánská řecká liga

Tak vznikla Národněosvobozenecká fronta (EAM, ETHNIKO APELEFTHEROTIKO METOPO), vedená komunisty, která sílila prakticky ze stejných důvodů jako hnutí Titových partyzánů. Komunistická strana zajistila disciplinované vedení a ilegální síť, jež pokrývala celou zemi a která byla zocelená léty boje proti Metaxasově diktatuře. Podobně jako v Jugoslávii byl EAM národní, nikoli komunistickou organizací. A tak se k němu přidalo několik politických stran, šest biskupů řecké pravoslavné církve a několik set kněží, třicet univerzitních profesorů, dva členové akademie věd atd.... EAM měl několik sekcí. Nejvýznamnější samozřejmě byl ELAS, Řecká lidová osvobozenecká armáda, dále mládežnická organizace EPON (Jednotná všeřecká organizace mládeže), dělnická národněosvobozenecká fronta EEQAM a další. S touto sítí organizací EAM dokázal zajistit aktivní podporu velké části obyvatelstva. Britský ministr zahraničí Anthony Eden ocenil, že ozbrojené síly ELAS měly v roce 1944 více než 50 000 členů a v dalších organizacích pak ještě téměř milion lidí.

Kromě toho, podobně jako v Jugoslávii, vznikl i Řecku nekomunistický odboj. Nejvýznamnější byl EDES (ETHNIKOS DIMOKRATIKOS ELLINIKOS SYNDESMOS), neboli Národní republikánská řecká liga. V jeho

čele stál generál Napoleon Zervas (i on byl nejprve plukovník). Ale ani EDES neměl ten organizační aparát, jako EAM, ani dostatečně jasný program. Takže v době osvobození se ukázalo, že EDES nemá více než 12 000 ozbrojenců a že kontroluje pouze malou oblast Epiru. Když vypukly po osvobození boje mezi Brity a ELAS, dokázala komunistická armáda zničit EDES během krátké čtyřdenní operace.

V čele armády ELAS a jejich čet byly obdobně jako v Jugoslávii či Bulharsku pouze komunisté. Jejich postavení posílilo, když se k nim v roce 1943 přidal významný důstojník bývalé řecké armády Stefanos Sarafis (1890–1957). V čele pak stáli Sarafis jako vojenský velitel, komunistický radikál Aris Veluchiotis jako hlavní vůdce guerilly a organizátor prvních čet ELAS a Vasilis Samariniotis, politický komisař a hlavní představitel EAM.

Partyzánská armáda nejprve zcela ovládla horská území: ELAS se samozřejmě dostal do střetu i s EDES, přežil i velké německé ofenzívy a nakonec prakticky ovládal celou zemi s výjimkou velkých měst a důležitých silničních a železničních tahů. Do léta 1944 EAM vybudoval podobně jako Titovi partyzáni celý státní aparát. Pochopitelně, i někteří velitelé ELAS měli na svědomí nepotřebné násilí. Mnozí z nich, tvrdí odbojáři, totiž zůstali ve skrytu duše spíše hajduckými harambaši, a neměli tedy milost vůči nepříteli, podobně jako neočekávali milost ani pro sebe. Jiní byli fanatičtí komunisté zaslepení ideologií třídního boje a přesvědčení, že všichni, kdo nejsou s nimi, jsou proti nim, a takto je s nimi třeba také postupovat. Přesto lze říci, že EAM představoval Řecko v míře, v jaké je odbojová organizace mohla představovat během nepřátelské okupace.

Vznik albánské komunistické strany

Podobná situace byla i v Albánii, která byla italskou okupací rozšířena i na větší část Kosova, severní část řeckého Epiru a část západní Makedonie. Propaganda Osy se tak mohla chlubit, že vytvořila poprvé v historii Albánii v jejích etnických hranicích. Z těchto nově získaných zemí bylo nejdůležitější Kosovo. Tamní obyvatelstvo, dlouho nespokojené se svým postavením v rámci předválečné Jugoslávie, proto také tuto skutečnost přivítalo a na rozdíl od samotné Albánie na Kosovu nevzniklo prakticky žádné hnutí odporu. Naopak, Kosovo se stalo hlavním centrem quislingských sil a později i odporu proti komunistickým partyzánům, jak albánským, tak jugoslávským. V samotné Albánii ale postupně, i přes velké italské ústupky a posilování autonomního postavení Albánie, začala od roku 1942 vznikat podobně jako v okolních okupovaných státech Národněosvobozená fronta, LNC, již dominovali komunisté, ačkoli před válkou a italskou okupací Komunistická strana Albánie (KSA) neexistovala, působilo zde pouze několik vzájemně znesvářených, víceméně komunistických, resp. marxisticko-leninských organizací – skupina Korça, Skadar, tzv. Skupina mladých a jiné, méně významné. Na formování albánské komunistické strany měla velký vliv Komunistická strana Jugoslávie, zejména pak její výbor, který vznikl na Kosovu, ač i ten byl početně zcela marginální. Na žádost delegátů ze skupiny

Korça tak byl do Albánie vyslán hlavní organizátor kosovsko-metochijského komunistického hnutí Miladin Popović a spolu s ním také Dušan Mugoša, první tajemník kosovsko-metochijského oblastního výboru. Jugoslávští komunističtí delegáti pak v Tiraně přispěli k uspořádání zakládající ilegální schůze Komunistické strany Albánie (KSA), které se uskutečnila 8. listopadu 1941. Do čela nově utvořeného dočasného ústředního výboru byl tehdy zvolen jako prozatímní tajemník mladý intelektuál s francouzským vzděláním Enver Hoxha z Korči, který se po válce stal nedotknutelným vůdcem albánské revoluce. Základnu komunistů činili i chudí rolníci – bezzemci na jihu, navíc z větší části pravoslavní, na rozdíl od bohatých statkářů – muslimů. Albánských intelektuálů nikdy nebylo více než dva až tři tisíce a levicově zaměření nebyli ani zdaleka všichni, přesto tvořili hlavní oporu komunistického aparátu a měli vedoucí roli při organizování rolníků. Tito mladí lidé, vzdělaní na Západě, přijali revoluční ideje, neboť nebyli srostlí s tradiční kmenovou strukturou albánské společnosti a tudíž se mohli dostat do významných pozic pouze revolučním bojem.

Albánský odboj a jeho složky

Nový výbor ze shromáždění vydal výzvu albánskému lidu k ozbrojenému vystoupení vůči okupantům. V dubnu 1942 napsal Popović Titovi, že „*práce na popularizaci strany byla vyčerpávající, ale všude se o ní v současnosti ví...*“.⁸ Novou stranu uznala Komunistická internacionála prostřednictvím KSJ 12. září 1942. KSA postupně zformovala vrchní štáb národně osvobozené armády a také první národně osvobozenou údernou brigádu.

Albánská komunistická strana jednala také s dalšími odbojovými subjekty a na její návrh byla v září 1942 v obci Peza založena nadstranická Národně osvobozená fronta (NOF, alb. Lëvizjen Nacional Çlirimtare), jejímiž členy se stali také příslušníci dalších guerillových seskupení včetně promonarchistické odbojové organizace pod vedením významného odbojáře Abaze Kupiho.⁹ V NOF ovšem komunisté hráli vedoucí roli. Na osvobozených územích pak byly jako orgány NOF zakládány Národně osvobozené rady. Jejich činnost měla řídit a koordinovat hlavní národně osvobozená rada, složená ze sedmi osob.

Obdobou srbského nekomunistického četnického odbojového hnutí¹⁰ byla v Albánii nacionalisticky zaměřená organizace Balli Kombëtar, v níž měl důle-

⁸ *Izveštaj Miladina Popovića CK KPJ od 21. maja 1942.* Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945.* In: *Jugoslovenska država 1918–1998.* Beograd 1999, s. 692

⁹ *Dějiny Albánie,* s. 397.

¹⁰ Podle nejnovějších bádání se ukazuje, že byt' měly srbské a albánské nacionalistické hnutí diametrálně rozdílné náhledy na poválečné uspořádání albánské etnického prostoru, docházelo mezi nimi sporadicky k jednáním o spolupráci, zejména pokud šlo o potlačování partyzánských oddílů na Kosovu a v Metochii. M. Folić uvádí pokusy o jednání mezi černohorským četnickým vojvodou majorem Pavlem Djurišićem a bývalým politickým emigrantem a dlouholetým kritikem vlády krále Zoga, plukovníkem Muharem Bajraktarim, jehož oddíly působily v severní Albánii. Spojení údajně udržoval vůdce četnické resistance generál Dragoljub Mihailović přes Djurišiće také s vlivným kosovsko-albánským politikem Xhaferem Devou, jedním z hlavních protagonistů velkoalbánské myšlenky, který byl ministrem a později i místopředsedou kolaborantské albánské vlády po kapitulaci Itálie a obsazení Albánie hitlerovci. Deva údajně v roce 1944 s Djurišićem vypracoval dohodu o společném

žité postavení syn zakladatele Prizrenské Ligy Abdyla Frashëriho – Mithat, a také jeden z důležitých členů Kosovského výboru Rexhep Mitrovica. Její program byl republikánský (četníci ovšem byli monarchisté), ale také velkoalbánský. Šlo jí o vytvoření Albánie v „etnických hranicích“. Zpočátku bylo snahou albánských komunistů shromáždit v NOF všechny albánské odbojové složky. Ve vesnici Mukje poblíž města Kruji se proto 2. srpna 1943 předáci albánských komunistů a Národně osvobozené fronty sešli s představiteli Balli Kombëtar a uzavřeli dohodu o společném postupu. Dohoda předpokládala vytvoření Výboru pro záchranu Albánie. Jako budoucí území Albánie v ní byl popsán tehdejší stav věcí, tedy hranice vytvořené po rozbití Jugoslávie a Řecka (prakticky tedy hranice Velké Albánie).

Dohodu z Mukje tak nakonec vedení KSA muselo pod silným tlakem jugoslávských instruktorů odmítnout. Druhá konference NOF, konaná v Labinoti 4. – 9. září 1943, tedy právě v době, kdy došlo ke kapitulaci Itálie (8. září), již zaujala nekompromisní postoj ke všem směrům, stojícím mimo NOF, tedy i vůči ballistům. Od této chvíle ballisté jako organizace definitivně přešli do tábora protivníků. Ideologický spor mezi ballisty a později i dalšími nekomunistickými oddíly, včetně royalistických jednotek Abbaze Kupiho, a NOF, resp. komunisty, nakonec i přes snahy britských služeb albánské odbojové složky opět přiblížit, přerostl v podobný ozbrojený meziodbojový konflikt jako na území Jugoslávie. Ale i albánské nekomunistické skupiny, podobně jako EDES a četníci, měli podobné nedostatky, byli špatně organizovaní a mnohem méně početní. Organizace Balli Kombëtar nakonec, podobně jako srbští četníci, našla v obavě před zavlečením komunismu do země cestu i ke spolupráci s okupanty a jejich dosavadními pomahači.¹¹

Antifašistický výbor národního osvobození Albánie a cesta k vítězství komunismu

Když v září 1943 Itálie kapitulovala, odzbrojila NOF po dohodě dvě italské divize... Němci Italy nemohli plnohodnotně nahradit. Místo nich mohli poslat do země pouze dvě divize, které kontrolovaly pouze několik měst a nejdůležitější i tak špatné cesty. V německém velení navíc převládl názor, že Albánii nelze okupovat, ale je třeba ji brát jako jakýsi polonezávislý stát. Zbytek země byl v rukou odporu. Nakonec, na podzim 1944, když němci opouštěli zemi, měla NOF armádu čítající 70 000 lidí. Takovou, jakou Albánie nikdy ve své historii neměla. Enver Hodža, vůdce partyzánů, následoval Titův příklad: 22. 5. 1944 svolal Národní kongres, který představoval 200 delegátů z celé země. Kongres zvolil vrchní zákonodárné těleso – Antifašistickou radu národního osvobození Albánie, sestávající z třiceti členů. V jeho čele stál čtrnáctičlenný Antifašistický výbor národního osvobození Albánie (AVNOA), prakticky tedy prozatímní vlá-

postupu proti partyzánům. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 697.

¹¹ Podle *Dějiny Albánie*, s. 403–406. Viz také TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 436.

da vedená Enverem Hoxhou. Ačkoli Albánii ještě stále oficiálně vedla kolaborantská vláda, začínalo být i vzhledem k mezinárodní situaci a vývoji na frontách zřejmé, kdo se stane budoucím pánem Albánie. Kongres kromě toho zabránil králi Zogovi návrat do země a přijal rozhodnutí, že neuzná žádnou albánskou vládu budovanou v zahraničí. V tom měl ovšem pozice mnohem jednodušší než EAM a Titovi partyzáni. Žádná vláda v exilu, která by mohla konkurovat komunistickým vůdcům, neexistovala. Po diktatuře albánského krále Zoga a italské okupaci v zemi prakticky neexistovaly politické strany, takže komunisté měli svobodné pole působnosti. A NOF měla tu výhodu, že užívala přízně jak Titových partyzánů, tak EAM. A konečně, po odchodu Němců ze země nemusel bojovat se spojeneckými silami jako EAM v Řecku. O Albánii prostě neměl nikdo zájem... Situace v Albánii byla takové, že NOF bez většího odporu mohla po odchodu Němců převzít moc do svých rukou. Do listopadu 1944 se albánským partyzánům podařilo osvobodit prakticky celou Albánii s výjimkou nepřístupných hor na severu, které drželi nacionalistické bojůvky. Hoxha tak mohl bez velkých obav poskytnout několik svých brigád na pomoc Titově armádě. Ty se pak podílely jak na osvobození Jugoslávie, tak na boji s kosovskou „kontrarevolucí“. Na druhém zasedání AVNOA 20. října 1944 byla vytvořena dočasná vláda země v čele s E. Hoxhou. Následujícího měsíce ze země odešli poslední německé síly a Hoxha tak i oficiálně prohlásil osvobození Albánie. Osvobození, k němuž, na základě příznivé mezinárodní situace, došlo bez jakéhokoli zásahu z vnějšku.

Literatura:

HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Řecka*. Praha 2007, s. 424–449.

HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav. *Dějiny Albánie*. Praha 2008, s. 385–411.

ŠTĚPÁNEK, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, s. 90–104.

Otázky:

Popište rozdíl mezi jugoslávským a řeckým komunistickým odbojem

V čem spočívalo specifikum albánského odboje?

Obrázky:

Plukovník Napoleon Zervas

Příslušníci hnutí EDES

Úmírněný komunistický vůdce Georgios Siantos

Všechna fota <http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

4. Konec starého řádu

Osnova:

Společenské změny na Balkáně

Hrátky spojeneckých velmocí a jejich dvojitá válka

Britové a Tito

Britové a řecká Národně-osvobozenická fronta

Procentová dohoda

Společenské změny na Balkáně

Jak už jsme si řekli, jedním z nejvýznačnějších procesů na Balkáně během válečných let bylo podrytí starého společenského řádu v největší části poloostrova. Hitler nedokázal pro krátkost doby ustavit svůj „nový řád“, nicméně dokázal zničit starý. Navzdory všemu svému antikomunismu se, v jistém slova smyslu, Hitlerova role ukázala jako revoluční – zničil staré mocenské instituce – společenské, ekonomické a politické. Ba co víc, „dokázal“ to i v satelitních zemích. Poté, koncem roku 1944 Rudá armáda, jejíž postup do střední a jihovýchodní Evropy vyvolal, vpadla na Balkán, zničila zbytky starých režimů a vynutila si přijetí režimu nového. Navíc hnutí odporu, svojí podstatou revoluční, získala v okupovaných zemích velkou popularitu a nejen že zničila staré instituce, ale vytvořila také novou atmosféru, jakýsi nový duch doby.

Ten se projevil v několika oblastech. Zejména v emancipaci rolnictva, na Balkáně vždy nesebevědomého a zakotveného v patriarchální morálce. Příslušníci guerillových hnutí byli z velké části právě rolníci, kteří pochopili, že mohou žít bez měst, zatímco města nemohou bez nich. Velká města osvobodila z velké části armáda složená z rolníků. To se samozřejmě i do budoucna projevilo, ne vždy pochopitelně pozitivně, jistou ruralizací balkánských měst.

Dalším výsledkem vanutí tohoto nového ducha byla změna vztahu mezi pohlavími. Před válkou byly na celém Balkáně zájmy žen a jejich činnost omezeny přísnými tradičními společenskými konvencemi. Ty válka z velké části rozbila. Ženy se emancipovaly, zastávaly mužské práce, zajišťovaly rodiny v době nepřítomnosti velkého počtu mužů, mnohé vstupovaly do odbojových organizací a zastávaly tam důležité funkce, v Řecku např. 40 % mládežnické organizace EPON tvořily mladé ženy, které zformovaly dokonce jeden úderný praporek ELAS.

Další charakteristikou nového ducha byla velká role mládeže, která zastávala rozhodující roli v partyzánských vojscích a zastávala i důležitá velitelská místa. V poválečné politice proto bylo zastoupeno ve vedoucích funkcích velké procento mladých (kteří ovšem později ve svých funkcích zestárli a jen neradi je přepouštěli generační výměně).

O diskreditaci tradičních politických vůdců jsme již hovořil. Tito politici neměli náchylnost k ilegální práci, proto velká většina předválečných politiků

zůstala stranou boje proti cizím okupantům. Prokázala také naprostou neschopnost pochopit co se v jejich zemích v důsledku působení hnutí odporu děje. Žili v minulosti a nedokázali se přizpůsobit novému duchu. Ten je proto smetl do propadliště dějin.

Hrátky spojeneckých velmocí a jejich dvojí válka

Poválečný vývoj na Balkáně ovšem nebyl pouze výsledkem vítězství hnutí odporu. Mělo-li by to tak být, pak by režimy v Bulharsku a Rumunsku nutně musely zůstat víceméně tradiční, mírně reformovaného předválečného ražení, v Řecku, Jugoslávii a Albánii by pak musely být nastoleny komunistické nebo alespoň silně levicové režimy. Jak ovšem víme, nebylo tomu tak. Nakonec se na Balkáně na jedné straně ocitlo Řecko, které navzdory své bouřlivé válečné historii a absolutní převaze komunistického odboje prodělalo oproti předválečnému stavu nejméně institucionálních změn, na straně druhé pak stály zbývávající balkánské státy, tedy včetně nacistických satelitů Bulharska a Rumunska, které byly vystaveny komunistické dominanci a společenské revoluci. Tento neočekávaný výsledek války zcela jednoznačně ukazuje na to, že poválečná historie Balkánu nebyla určována pouze vnitřními faktory, ale byla výrazně ovlivněna, jako ostatně vždy v minulosti – vzpomeňme jen na Východní otázku – také velmocenskou politikou, tedy vzájemným vztahem velmocí a jejich rozdílných politických cílů.

Spojenci během válečných let vedli vlastně dvojí válku. Jednu proti silám Osy, a druhou, skrytou, proti sobe. Měli společný cíl – porážku fašizmu, ale měli na zřeteli i poválečnou rovnováhu sil a snažili se pro poválečná jednání vybojovat co nejvýhodnější postavení. Čím více se blížili k vítězství, tím více obětovali spojeneckou jednotu na oltář toho, co považovaly za svůj národní zájem. A jakmile porazili společného nepřítele, jejich skrytá válka se odtajnila a na venek se poté projevovala jako tzv. studená válka.

Pro Balkán je z tohoto hlediska důležité, že mezi odbojovými organizacemi měly vždy významné slovo britští styční důstojníci a britské mise u odbojových štábů. Ani USA, ani SSSR takovéto mise neměly, s výjimkou několika posledních válečných měsíců. Británie tedy měla na Balkáně převahu a britská vláda měla ve skutečnosti mnohem bližší kontakt s hnutími odporu a měla na ně větší vliv než jejich exilové vlády (s výjimkou, jak jsme viděli, Albánie). Exilové vlády, zejména řecká a jugoslávská, nejenže neměly technické možnosti k udržování pravidelného spojení s odbojem, ale, v důsledku těžko překonatelných ideologických rozporů mezi levicovými hnutími odporu a převážně středovými a pravicovými příslušníky exilových vlád, s vůdčími hnutími odporu ve svých zemích prakticky nekontaktovali.

Britové a Tito

Jak jsme již zdůraznili, první britské mise byly v Jugoslávii při štábu gen. Mihailoviče. Pod vlivem úspěchů Titových partyzánů vyslal Churchill jako

styčného důstojníka k Titovi brigádního generála Fitzroye MacLeana. Ten v září 1943, po kapitulaci Itálie, zastihl partyzánské vojsko dobře vyzbrojené zbraněmi šesti odzbrojených italských divizí (dvě divize se přímo připojily k Titovi) v celkovém počtu 200 000 bojovníků. MacLean Churchillovi posílal zprávy, že tato armáda se s největší pravděpodobností stane novým vládcem Jugoslávie. Proto také Churchill stáhl na vánoce 1943 svou misi od Mihailoviče a napříště pomoc dostávali pouze partyzáni.

MacLean po teheránské konferenci Velké trojky upozorňoval Churchilla, že partyzáni jsou výrazně komunisticky orientovaní a že tedy systém, který po válce nevyhnutelně vybudují, bude bezesporu velice blízký systému komunistickému. Ve svých pamětech zaznamenal následující rozhovor:

Churchill: *Vy hodláte po válce žít v Jugoslávii?*

Ne, dopověděl jsem.

Ani já ne, řekl. A protože je tomu tak, čím se vy a já méně staráme o formu vlády kterou zavedou, tím lépe. To, co nás zajímá, je kdo z nich způsobí Němcům větší škody.¹²

Britové a řecká Národně-osvobozenecá fronta

Pokud však jde o Řecko, byl Churchillův postoj vůči EAM mnohem méně smířlivý, než vůči Titovým partyzánům. Obě organizace ovšem byly prakticky stejné – v obou měly rozhodující slovo komunisté, obě měly své konečné cíle v nastolení přinejmenším výrazně levicového systému. Ovšem Churchill byl od začátku rozhodnut řecké hnutí odporu kontrolovat, zatímco Titovu hegemonii v Jugoslávii přijal. Řecko totiž mělo pro birtské imperiální zájmy mnohem větší význam než Jugoslávie. Řecko se svými přístavy a ostrovy bylo jedním z důležitých faktorů rovnováhy v Mediteránu. Churchill tedy jednoznačně požadoval, aby v poválečném Řecku vládla nějaké spřátelená demokratická vláda a byl proto ochoten udělat vše. Británie také mnohem více podporovala řeckého krále a vládu než v jugoslávském případě. Proto se snažila pomoci svým misím sjednotit odboj pod britským velením s tím, že bude nepolitický. V jednáních mezi EAM a řeckou exilovou vládou, která byla neúspěšná (známá jednání v Káhiře o tom, má li se král vrátit po válce do země, skončila pro EAM neúspěchem), došlo k neřešitelným sporům. Od podzimu roku 1943 tak v Řecku bylo nejen napětí z bojů proti Němcům, ale také ze stále těžších rozporů mezi odbojovými organizacemi a vládou.

Podobně jako v Jugoslávii a Albánii také v Řecku povstalci získali zbraně od kapitulovaných italských divizí. To, stejně jako úspěch ve vzájemném boji s EDES, hnutí posílilo. EAM také vytvořil, po vzoru AVNOJ, hlavní politický výbor národního osvobození, PEFA. Neměl však takovou autoritu, jako AVNOJ. Nebyla to prozatímní vláda jako Titova, jejím hlavním úsilím bylo přinutit exilovou řeckou vládu poskytnout v ní místa i příslušníkům EAM.

¹² Viz např. Fitzroy Maclean: *Rat na Balkanu. Glava IX. Prekretnica*. http://www.znaci.net/00001/1_9.htm.

Z dnešního pohledu je zřejmé, že pokud by Churchill i v případě řeckém přijal převahu EAM, tak jako přijal v Jugoslávii supremaci Titových partyzánů, získal by EAM také v Řecku neomezenou moc, protože jediná soupeřící organizace, EDES, se svým významem mohla EAM měřit ještě daleko méně než Mihailovičovi četníci.

Pro poválečný vývoj Balkánu měla také velký význam teheránská konference velmocí v roce listopadu 1943, která také definitivně pohřbila Churchillův plán vylodění Spojenců na Balkáně (podbřišku říše). Narážel jak na odbor Roosevelta, neboť Američané na Balkáně neměli zájem, tak Stalina. Nakonec musel souhlasit s vyloděním Spojenců do Francie, plánovaným tehdy na 1. květen 1944.¹³ Toto rozhodnutí mělo pro vývoj na Balkáně mimořádný význam. Rudá armáda jím získala prakticky zelené světlo pro svůj průnik do jihovýchodní Evropy.

Procentová dohoda

Churchill tehdy začal pracovat na tom, aby se o zájmových sférách na Balkáně domluvil se Stalinem v dvoustranných rozhovorech. Již v květnu 1944 navrhl ministr zahraničí Anthony Eden sovětskému velvyslanci v Londýně Fedoru Gusevovi řešení, podle něž by měly být záležitosti Rumunska v sovětském zájmu, a Řecka v britském.

Tomuto rozdělení ostatně nahrála i situace na bojišti a vnitřní vývoj v satelitech Osy Rumunsku a Bulharsku. Přesto to ovšem Churchill neustále tlačil na partyzány, aby zvýšenou aktivitou diverzních akcí nechávali Hitlera v domnění, že spojenecký útok bude zaměřen na Balkán. Že byl částečně úspěšný, o tom svědčí i to, že německé velitelství stále udržovalo v Řecku neúměrně vysoký počet divizí i skutečnost, že po pádu Mussoliniho neváhalo a poslalo další jednotky na Jadran a do Albánie, aby nahradily italské divize.

Edenův návrh dal do pohybu celý řetězec jednání, které nakonec vedly k rozdělení poloostrova na zájmové sféry a vyústily známou a hanebnou tzv. procentovou dohodou 9. října 1944, kdy za rozhodující vliv v Řecku přepustil

¹³ Teheránská konference byla vůbec prvním setkáním hlavních představitelů SSSR, USA a Velké Británie během druhé světové války. Setkání Stalina, Roosevelta a Churchilla (tzv. Velké trojky) se konalo 28. listopadu – 1. prosince 1943 v iránském hlavním městě Teheránu. Na tomto setkání byly projednávány otázky, které do značné míry rozhodly o poválečném osudu střední a východní Evropy. Této konferenci předcházela konference v Káhiře a následovala ji konference v Jaltě a ještě později v Postupimi. Předmětem jednání byla především spojenecká strategie na evropských bojištích, konkrétně pak otevření západní fronty. Z hlediska dalšího vývoje na Balkáně bylo velmi důležité, že Churchill navrhoval rozšířit působnost spojenců v oblasti Středomoří a připravit si tak podmínky pro vylodění na Balkáně. Tento návrh nevyklučoval možnost zároveň i spojeneckého vylodění na západě Evropy, a navíc by omezoval sovětskou působnost ve střední Evropě. Pro Stalina, který v té době již operoval podle plánu na vytvoření satelitních zemí ve střední a východní Evropě, byl tento návrh neakceptovatelný a Roosevelt se bez váhání přiklonil na sovětskou stranu, která navrhovala pouze vylodění v severní Francii na jaře roku 1944 za podpory dalších operací na jihu Francie. Balkán tak byl vlastně již v Teheránu přepuštěn víceméně do sféry sovětského vlivu, byť se Británie v dalších jednáních snažila ještě tento osud zvrátit.

Churchill Rumunsko a Bulharsko zcela sovětskému vlivu. Podle Churchilla k celé záležitosti došlo následovně, byť na průběh jednání jsou i jiné pohledy:¹⁴

„Okamžik byl příhodný pro parktické kroky a proto jsem navrhl: ‚Dohodněme se na balkánských záležitostech. Vaše armády jsou v Rumunsku a Bulharsku. My tam máme své zájmy, mise a agenty. Nepřipusťme, aby se naše cesty zkřížili kvůli malichernostem. Pokud jde o Velkou Británii a Rusko, jak by vám vyhovovalo, kdybyste měli devadesátiprocentní převahu v Rumunsku, my měli devadesát procent řekněme v Řecku a v Jugoslávii bychom si vliv rozdělili na půl?‘

Zatímco byla tato má slova překládána, napsal jsem na kus papíru:

Rumunsko

Rusko 90 %

ostatní 10 %

Řecko

Velká Británie (po dohodě s USA) 90 %

Rusko 10 %

Jugoslávie 50 : 50 %

Maďarsko 50 : 50 %

Bulharsko

Rusko 75 %

ostatní 25 %

Přistrčil jsem jej přes stůl Stalinovi, který mezitím vyslechl překlad. Nastala krátká pauza. Potom Stalin uchopil modrou tužku, udělal na papíru velkou ‚fajfku‘, a vrátil nám jej.

... Potom se rozhostilo dlouhé ticho. Tužkou popsáný papír zůstal ležet uprostřed stolu. Nakonec jsem se zeptal: ‚Nemohlo by se snad považovat za poněkud cynické, že jsme se s těmito záležitostmi, jež budou tak osudné pro miliony lidí, vypořádali jen tak bez okolků? Raději ten papír spalme.‘ Stalin odpověděl: ‚Ne, nechte si jej vy.‘

Hned následující den se ministři zahraniční Molotov a Eden sice o procenta střetli – SSSR požadoval mnohem více v Maďarsku, protože tam měla Rudá armáda velké ztráty, Británie opět v Jugoslávii, poněvadž to byla ona, která podporovala Tita a jeho odboj, a také v Bulharsku, což Molotov velmi rázně odmítl. Celá věc nakonec zůstala tak, jak ji dohodli oba nejvyšší představitelé, nakonec ovšem byl, jak uvidíme níže, z dohody důsledně dodrženo pouze řecké procento.

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

¹⁴ Sovětsko-britská jednání zverubně popisuje na základě pramenného bádání Miroslav TEJCHMANN. Viz: *Balkán ve válce a revoluci*. 1939–1945. Praha 2008, s. 678–685.

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srb-
ském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.
CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson
Education Limited 2002, s. 3–11.

Úkoly:

Prostudovat pramen **Zpráva o třístranné konferenci v Berlíně (postupimská konference)**

Otázky:

Jaké byly přímé důsledky Postupimské konference?
Jak změnila válka společnost na Balkáně.

Obrázky:

Velká Trojka v Teheránu

<http://www.pumphreysculpture.com/d-day-portraits>

Churchill a Stalin po uzavření procentové dohody

http://www.rafbombercommand.com/bc_assessment.html

Ženský prapor partyzánek ELAS

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

5. Zánik královského Rumunska

Osnova:

Královský puč a jeho důsledky
Mocenský vzestup rumunských komunistů
Neúspěšné pokusy o omezení vlivu komunistů
Počátek sovětizace země
Konec rumunské monarchie

Královský puč a jeho důsledky

Rumunsko bylo první zemí v širším balkánském prostoru, do níž pronikla Rudá armáda. Po porážce u Stalingradu a dalším nepříznivém vývoji na východní frontě se někteří rumunští politici snažili najít cestu k západním spojencům a vyjednat anglo-americkou intervenci, která by pronikání Rudé armády zastavila. Toto úsilí však bylo neúspěšné, jak jsme již viděli i podle výsledků jednání v Teheránu. Rudá armáda v dubnu 1944 překročila řeku Prut a vkročila na rumunské území. Opoziční politici v čele s I. Maniuem se pokoušeli horečně vyjednat přerušení nepřátelství. Vzhledem k tomu, že maršál Antonescu zachovával krajní loyaltitu Hitlerovi, začaly opoziční síly plánovat ozbrojené povstání. Nakonec, z iniciativy mladého krále Michala, došlo tři dny před naplánovaným povstáním, ke státnímu královskému puči. Když jej přišel I. Antonescu informovat o přípravách k totální mobilizaci, jež měla sloužit k boji proti Rudé armádě, král jej překvapil odmítnutím tohoto aktu a naopak požádáním jeho demise. Poté, co ji maršál odmítl, povolal král svoji gardu a nařídil jeho zatčení. Večer pak oznámil rozhlasem, že Rumunsko přijímá spojenecké podmínky a není více ve válce se SSSR. Němci samozřejmě nemohli Rumunsko jen tak přepustit, pokusili se o obsazení jeho klíčových míst, což vedlo k vypuknutí bojů s ještě včerejším spojencem a 25. srpna pak mladý král vyhlásil Německu válku. Do konce srpna 1944 rumunské jednotky zajaly 56 000 německých vojáků, pět tisíc Němců v bojích padlo. Rudá armáda ovšem i poté pokračovala v ofenzivě. Zajala 170 000 rumunských vojáků, kteří již neprojevovali odpor, obsadila Bukurešť a většinu rumunských měst a celé území přešlo pod sovětskou kontrolu. Samotná jednání o míru byla zahájena až poté, co byla obsazena většina rumunského území. Na základě nich pak během následujících měsíců vstoupila rumunská vojska spolu s Rudou armádou do bojů v Transylvánii, v Maďarsku, obsazovala také část československého území (mj. Brno) a došla až do samotného Německa. To vše stálo Rumunsko dalších 169 000 padlých. Jen při osvobození ČSR to bylo 33 241 padlých a nezvěstných a 33 254 raněných,¹⁵ celkové válečné ztráty Rumunska, tedy nejen ty na frontě, ale i v zázemí, činily neuvěřitelných 935 tisíc mrtvých, z toho ovšem převážná většina připadala na boje na východní

¹⁵ <http://www.fronta.cz/dotaz/ztraty-rumunske-armady-pri-osvobozovani-csr>. Rumunská vojska se účastnila těžkých bojů na Slovensku, brněnské operace i pražské operace. Celkem Rumuni osvobodili 1722 obcí (z toho 31 měst) a zajali 16-20 tisíc Němců.

frontě od června 1941 do srpna 1944, jichž se zúčastnilo 35 divizí, rumunské leectvo, námořnictvo a několik dalších technických a dělostřeleckých brigád. Toto dobrodružství přišlo Rumuny na 370 000 mrtvých a nezvěstných a 250 000 raněných...

Mocenský vzestup rumunských komunistů

Přestože Stalin a sovětská diplomacie navenek zdůrazňovali, že nemají zájem na změně rumunského režimu, a také nová vláda byla z větší části složená z příslušníků opozičních nekomunistických sil, a státní aparát, očištěn pouze od největších kolaborantů, zůstával v podstatě nezměněn, přítomnost sovětské armády uvolnila revoluční energii mas a především vyvedla z ilegality komunistické hnutí, které začalo mít stále větší vliv, a to i přesto, že ještě v době srpnového převratu neměla komunistická strana více než 2 000 členů.¹⁶ Poté ovšem do strany začali vstupovat po stovkách a tisících noví členové, často i proto, aby zakryli svoji válečnou minulost. V říjnu 1944 se Komunistům se podařilo vytvořit Národně demokratickou frontu, která sdružovala pouze výrazně levicově zaměřené subjekty, nikoli tedy spíše středové uskupení I. Maniua a dalších. Komunisté také zcela ovládli ministerstvo vnitra. Díky tomu měli pod kontrolou proces nesporně potřebné národní očisty od fašistů a těch, kteří je podporovali, jež ovšem začali bezuzdně zneužívat a tak, ostatně podobně jako v jiných zemích, často posložilo označení fašista nebo kolaborant k odstranění politických protivníků. Rumunská pravice musela odpovědět protikomunistickým kurzem, vláda dokonce začala sabotovat podmínky dohody o příměří. A tak zatímco na frontě bojovaly rumunské a sovětské jednotky bok po boku proti Hitlerovcům, v samotném Rumunsku, zejména v Bukurešti, docházelo k útokům na sovětské vojáky, majitelé podniků prováděli hospodářskou sabotáž, představitelé nekomunistických stran tvrdě vystupovali proti existenci nově vzniklých bojových vlasteneckých družin ovládaných komunisty a proti dalším pokusům ultralevice nahrazovat oficiální státní správu svými orgány. Komunisté naopak útočili na podle nich reakční politiku vlády, zároveň se ovšem soustřeďovali na práci mimo vládu. Podle jejich direktiv dělníci odstraňovali z továren „sabotéry“ a funkcionáře „zkompromitované spoluprací s fašisty“, a sami v mnoha případech obnovovali výrobu. Rolníci si živelně zabírali půdu velkostatkářů, na nižší úrovni se komunisté snažili provádět „očistu“, tedy infiltrovat místní orgány státní správy.

¹⁶ Rumunská komunistická strana RKS vznikla roku 1924, působila v ilegality a čítala několik stovek členů. Svůj vliv získala v důsledku špatné hospodářské situace, přítomností okupační sovětské armády a spolupráci s různými levicovými organizacemi. Ozbrojenou složku strany tvořily tzv. bojové vlastenecké družiny, které RKS vytvořila za povstání. V čele strany stáli Anna Paukerová, jež byla židovského původu, Maďar L. Luca, Ukrajinec E. Bodnaras a Rumun Gheorghe Gheorghiu-Dej. RKS spolupracovala s částí sociálních demokratů, Svazem vlastenců, Grozovou Zemědělskou frontou, s charitativní organizací Vlastenecká záštita a s odbory Gh. Apostola.

Neúspěšné pokusy o omezení vlivu komunistů

Za těchto podmínek, kdy se vládní většině nekomunistických stran správa země začínala vymykat z rukou, resp. přinejmenším vládla jakási dvoukolejnost v nižších správních orgánech, se nekomunistická vládní většina snažila prosazovat vládu pevné ruky. Nová vláda v čele s generálem Nikolaem Rădescem, nezkompromitovaným odpůrcem politiky I. Antonescu a vměšovaní Němců do rumunských záležitostí, jenž byl za svoje postoje internován ve vězeňském táboře v Târgu Jiu, se snažila oslabit vliv komunistů. Rădescu se snažil působit v podobném duchu, jako tehdejší řecká vláda Georjose Papandreua. Jak se však ukázalo, bylo již pozdě. Bylo zřejmé, že Sověti v Rumunsku jednají s vědomím toho, že mají zemi pod kontrolou a že věří, že Británie bude respektovat dohodu, o níž bylo řeči výše, te že Rumunsko je zemí s převládajícím sovětským vlivem. V polovině ledna navštívil Moskvu vůdce komunistů Gheorghiu-Dej a dostal souhlas k radikálním krokům na cestě k získání moci. Když se král Michal obrátil osobním dopisem na amerického prezidenta o pomoc, dostal odpověď až za tři měsíce. Marně se také představitelé demokratických stran obraceli na britské a americké členy Spojenecké kontrolní komise (*Allied Control Commissions*) a přesvědčovali je, že vývoj spěje k nastolení totalitního režimu. I kdyby je chtěli pochopit, nemohli. Mocenské karty byly rozdány. V únoru také konference v Jaltě potvrdila sovětskou dominanci nad Rumunskem. V zemi vše společně k občanské válce, již premiér komunistům dokonce pohrozil. Ovšem jeho moc byla malá. Po nejrůznějších komunistických provokacích, při nichž byla prolita i krev, a pod sovětským nátlakem, demonstrováným tanky na ulicích Bukurešti, musel nakonec král 1. března 1945 premiéra odvolat a přistoupit na prokomunistickou vládu dr. Petra Grozua, vůdce transylvánského svazu rolníků, který sice nebyl komunistou, odvedl však za ně nejspínavější práci.

Počátek sovětizace země

Počátek funkčního období nové vlády, v níž měli nekomunisté jen méně než třetinu míst – 6. března 1945 – lze zároveň označit za počátek sovětizace země. Na protesty Američanů a Britů proti složení vlády z Moskvy ani neodpověděli. Ostatně Britové po tom, co se událo v Řecku v předchozích měsících (viz dále) ani moc protestovat nemohli. V prvních dnech existence Grozovy vlády byli zatýkáni zbylí nepohodlní političtí protivníci, kteří často zmizeli beze stopy. Aby bylo veřejné mínění uklidněno, oznámila Moskva, že předala Sedmihradsko do výlučné rumunské pravomoci. Komunisté i jinak omezovali nekomunistické strany – skupovali jejich noviny, nedovolovali rozhlasové relace, snažili se vnášet rozbroje mezi nekomunistickými funkcionáři pouštěním falešných či zkreslovaných informací apod., takže se jin některé strany podařilo zcela rozštěpit.

Počátkem května 1945 podepsala vláda se SSSR zásadní hospodářské dohody, které fakticky znamenaly totální podřízenost rumunské ekonomiky SSSR.

Doly, naftová pole, uran, to vše ovládaly smíšené rumunsko-sovětské společnosti, v jejichž čele stáli sovětští občané.

Postupimská konference v srpnu 1945, poslední poválečné setkání velké trojky před vypuknutím studené války, přinesla pro Rumunsko jakousi naději. Americká delegace (nový americký prezident Harry Truman nebyl ani zdaleka tak vstřícný k Sovětům jako F. Roosevelt), žádala změnu vlád jak v Rumunsku, tak v Bulharsku, s tím, že předtím, než uzavře USA s oběma zeměmi uzavře mír a země bude přijata do OSN, musí mít jistotu, že budou mít demokratické vlády, čehož využil král Michal k protiofenzivě. V polovině srpna 1945 nařídil Grozovi abdikovat. Měl k tomu oprávnění z ústavy přijaté již v roce 1923. Groza samozřejmě odmítl, král tedy, paradoxně, vstoupil do stávky. Odmítal přijmout premiéra a podepisovat zákony, což vyvolalo ústavní krizi a zvýšilo jeho popularitu. Na den jeho narozenin, 8. listopadu 1945, před královým palácem demonstrovaly tisíce lidí. Ty ovšem napadla policie a komunistické bojůvky, složené z deklasovaných živlů. Při těchto střetech bylo 11 lidí bylo zabito...

Ústavní krize byla vyřešena na konferenci ministrů zahraničních věcí Spojenců v Moskvě s tím, že vláda bude rozšířena o dva nekomunistické ministry. Za těchto podmínek nakonec USA a Velká Británie vládu 4. února 1946 uznaly. Král tak byl v podstatě poražen.

Konec rumunské monarchie

Na 19. listopadu 1946 byly vypsány volby, při nichž poprvé mohly volit i ženy. K tomu komunisté využívali různých předvolebních triků, mj. proces s I. Antonescem, který byl spolu s několika dalšími prominenty starého režimu zastřelen. Volby samotné byly plné manipulací. Hlasovalo se i v továrnách, v kasárnách, pod dohledem odborových vůdců apod. První výsledky voleb ovšem přesto ukazovaly, že vládní blok demokratických stran v čele s komunisty nezíská ani 10 % hlasů, Maniuova Národní rolnická strana pak měla získat 70 %. Nepřekvapí, že oficiální výsledky vypadaly tak že komunistická koalice dostala 84,5 % a rolnická strana 7,75 %. Otevření archivů po roce 1990 tuto obrovskou volební krádež prokázalo.

Vládu a moc v zemi tedy zcela ovládli komunisté. Navíc v únoru 1947 byla v Paříži podepsána mírová smlouva, která znamenala konec existence spojecké kontrolní komise a tedy i konec byť i minimálního vlivu, který měli přes tuto komisi západní Spojenci. Naopak, do země začaly proudit stovky sovětských poradců. Nová vláda zakázala prodej zemědělské půdy jiným subjektům než státu a stále více zasahovala do privátního vlastnictví rolníků. Za oběť brzy padlo i nezávislé soudnictví, z 12 000 členů advokátních a soudních komor bylo vyškrtáno plných 10 000, které nahradili lidoví soudci s tříměsíčními kurzy soudní praxe. A konečně, v roce 1947 byly také definitivně zničeny historické strany. Jejich členové byli pod různými důvody pozatýkáni, nakonec, v červnu 1947 byl zatčen i Iuliu Maniu a odsouzen ve vykonstruovaném procesu k doživotí. Milosrdná smrt jej v příšerných podmínkách vězení zastihla v roce

1953. Sociálně demokratická strana byla násilně sloučena s komunistickou stranou v únoru 1948 a tento „nový“ politický subjekt dostal název Rumunská dělnická strana. Vůdce sociální demokracie Constantin Titel Petrescu byl zavřen bez soudu.¹⁷ Také strany úzce spolupracující s komunisty, jako byla Grozova, měly čím dál omezenější prostor. Král byl zcela odsunut z politiky. V listopadu v Anglii byl účasten královské svatbě Alžběty a tam se seznámil s princeznou Annou Bourbonskou, kterou si později vzal. Po návratu domů jej Gheorghe Gheorghiu-Dej přinutil pod hroznou násilí k abdikaci. Král nemohl připustit občanskou válku a proto požadavek přijal, v lednu 1948 opustila jeho rodina zemi, kam se poté poprvé podívala až v roce 1993!¹⁸ V lednu byly v Rumunsku vyhlášeny nové volby, v nichž komunisty založená Národní demokratická fronta získala 405 míst v parlamentu, dvě malé pseudoopoziční skupiny pak 9 míst. V dubnu byla přijata nová ústava podle sovětského vzoru a vyhlášena Lidová republika Rumunsko, která se stala na nějakou dobu pevnou součástí sovětského bloku.

Literatura:

STAVRIANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 67–83.

Dějiny Rumunska. Edited by Miroslav Tejchman - Kurt W. Treptow. Praha: Lidové noviny, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Rumunska*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy : země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

VYKOUKAL, Jiří P. a Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

Otázky:

Díky čemu měla Rudá armáda otevřenu cestu do Rumunska?

Zkuste popsat strategii rumunských komunistů v jejich cestě za mocí.

Obrázky:

Gheorghe Gheorghiu Dej, dr. Petru Groza a gen. Šušakov 1. máje 1945

<http://www.arhivelenationale.ro/fototeca/picdetails.php?picid=35740X143X253&lang=en>

Král Michal

http://www.jurnaluldevrancea.ro/jurnal_de_istorie/4723-a_fost_odata_23_august.html

¹⁷ Propuštěn z vězení byl za sedm let, za dva roky poté však na následky vězení zemřel.

¹⁸ V roce 2008 královská rodina restituovala majetek a devětaosmdesátiletý Michal (nar. 1921) se tak dočkal po 60 letech satisfakce.

6. Bulharsko: krvavá cesta komunistů k moci

Osnova:

Převrat 9. září 1944

Boj o moc v popřevratovém Bulharsku

Krvavý revoluční teror

Volby a sovětizace země

Převrat 9. září 1944

Vraťme se ovšem nyní několik let zpět, do doby největší slávy krále Michala. Jeho puč v podstatě otevřel Rudé armádě cestu na Balkán. Bezprostředním důsledkem toho byl i pád režimu v sousedním Bulharsku. Také bulharská vláda se snažila poté, co bylo zřejmé, že dny Německé dominance na Balkánu jsou sečteny, o změnu „dresu“ a zprostředkování USA a Velkou Británií, s nimiž ovšem byla, na rozdíl od SSSR, ve válečném stavu. Bulharští vyslanci však v Káhiře však u západních Spojenců narazili na velice chladné přijetí. Bylo zřejmé, že zejména USA očekávaly, že SSSR i v případě Bulharska převezme iniciativu. A stalo se. Pod záminkou, že Bulharsko propouští přes své území německá vojska z Rumunska do Jugoslávie, označil SSSR bulharskou neutralitu za nedostatečnou. Dne 2. září byla jmenována nová bulharská vláda premiéra Konstantina Muravieva.¹⁹ Byla složena výhradně z politiků nezkompromitovaných, víceméně sympatizantů západních Spojenců (sám Muraviev studoval na anglických školách), nicméně ještě ne zcela odhodlaných provést dostatečně rasantně reformy a především, v duchu neutrality, internovat na svém území vojska působící ve válečném konfliktu – jednalo se samozřejmě o vojska německá, a to i ty oddíly, které byly stacionovány v Bulharsku, které vláda po dohodě volně propouštěla ze země do Jugoslávie. V týdnu, v němž byla tato vláda u moci, nicméně postupně přerušila diplomatické styky s Německem, opět žádala po západních Spojencích příměří, a začala stahovat svá vojska z území Srbska a Makedonie. 5. září vláda v podstatě schválila vyhlášení války Německu, jež bylo ale odloženo na žádost ministra války Ivana Marinova o 72 hodin z údajných mobilizačních důvodů. Ve skutečnosti byl ovšem I. Marinov v blízkém kontaktu s Vlasteneckou frontou a odkládání války mělo posloužit mj. proto, aby mohl SSSR obvinít bulharskou vládu z neupřímnosti a v důsledku ní pak vyhlásit Bulharsku válku. To se také prakticky ještě 5. září 1944 stalo. V této situaci je zapotřebí si např. uvědomit, že SSSR měl v Bulharsku po celou dobu své velvyslanectví, takže jednání probíhala jeho zprostředkováním.

V případě vyhlášení války Bulharsku ovšem zřetelně převažovaly politické motivy nad vojensko-strategickými. SSSR tak mj. demonstroval svým Spojencům, že na Balkáně bude mít rozhodující slovo on. Navíc vedení SSSR vyu-

¹⁹ Muraviev (1893 –1965) byl synovcem Aleksandra Stambolijského. Po převratu byl odsouzen k doživotnímu vězení. V roce 1955 byl sice propuštěn, o rok na to ovšem byl znovu zatčen a poslán do nechvalně proslulého koncentračního tábora Belene, kde strávil dalších pět let, do roku 1961.

žilo nerozhodnosti a váhavosti bulharské vlády k tomu, aby napomohlo získat moc silám, které spolehlivě zajistí sovětský vliv a upevní pozici SSSR na Balkáně.

Za této situace již pět hodin po vyhlášení války bulharský premiér Muraviev požádal Moskvu o příměří a následujícího dne vyhlásil válku Německu, neboť více nebylo možno držet neutrální pozici. Když Bulharsko Německu válku vyhlásilo, ocitlo se na několik dní ve velmi zvláštním postavení – na jedné straně se nacházelo ve válečném stavu se Spojenci, na straně druhé pak i s Německem. Dne 8. října zároveň Rudá armáda vstoupila do Bulharska, aniž by narazila na odpor, navíc vesměs nadšeně vítána.

Vlastenecká fronta (VF) využila situaci, na niž dlouho čekala. Poměrně velice hladce začala přebírat moc v mnoha bulharských městech, partyzánské jednotky s VF dohodly povstání na 9. září. Tehdy pak bez velkých bojů obsadila Sofii a převzala moc, která de facto ležela na ulici. Šlo tedy opět o jakýsi vojenský puč. Je nutno říci, že to nebyl Sovětský svaz, jež předal moc do rukou komunistů a dalších levicových sil z VF – v té době v západním Bulharsku ještě ani jeho vojska nebyla. Ovšem vládní síly v Bulharsku byly demoralizované, armáda nahlodaná činností ilegálních skupin a řízena Marinovem, který s Vlasteneckou frontou úzce spolupracoval, a samozřejmě přítomnost postupující Rudé armády hrála bezesporu významnou roli...

Tento převrat výrazně ovlivnil budoucí vývoj Bulharska. Veškerou moc měla po něm v rukou VF. Do nové vlády vstoupily strany, které tvořily vlasteneckou frontu. Premiérem se stal plukovník Kimon Georgiev, Zveno mělo ve vládě ještě další čtyři ministerstva. Komunisté získali také čtyři, nicméně pro další vývoj klíčová ministerstva včetně vnitra a spravedlnosti, tři ministerstva měli příslušníci zemědělského svazu a tři socialisté. S touto novou vládou také Bulharsko aktivně zasáhlo do války proti svému dřívějšímu spojenci. Jeho jednotky osvobozovaly části Jugoslávie, které před tím paradoxně okupovaly, ovšem ve spolupráci s Rudou armádou a Titovými partyzány, poté postupovaly do Charvátska, Maďarska a skončily ve Vídni. Celkové ztráty bulharské vojenské kampaně na straně Spojenců činily 30 000 padlých.

Příměří mezi Spojenci a Bulharskem bylo podepsáno v Moskvě 28. října 1944. Na základě něj bylo zřejmé, že si Bulharsko ze svých válečných zisků stěží bude moci něco podržet. Okupovaná území, včetně egejské Makedonie a Thrákie, muselo opustit. Navíc zůstávalo i nadále okupováno Rudou armádou, byť bylo ve válce s Německem. Spojeneckou moc v něm, stejně jako v Rumunsku, zastupovala Spojenecká kontrolní komise. V jejím pětičlenném předsednictvu byli ovšem výhradně zástupci SSSR. Britové s takovýmto zastoupením, ostatně na základě procentové dohody, souhlasili, podpora západních Spojenců nekomunistickým silám tak byla v rámci kontrolní komise spíše pouze deklarativní.

Boj o moc v popřevratovém Bulharsku

Po převratu byli bývalí regenti, bývalí ministři a několik generálů a vysokých důstojníků deportováni do SSSR, kde byli vyslýcháni, ačkoli se nedopustili žádných zločinů proti SSSR (vráceni byli posléze pouze proto, aby mohli stanout před Lidovým soudem, jehož rozsudek byl v podstatě předem znám). Vytvořena byla nová regentská rada, v níž měl paradoxně místo i příslušník komunistické strany.

I v Bulharsku šly do dalšího boje o moc, který se záhy rozehrál i v rámci VF, komunisté zvýhodnění. Neměli za sebou sice jako jejich protějšky v Jugoslávii a Albánii velké revoluční vojsko, nicméně všechny partyzánské oddíly v Bulharsku vznikaly pod vedením komunistů. Z nich také začal nechvalně proslulý komunistický ministr vnitra Anton Jugov (1904–1991), absolvent Leninské politické školy v Morkvě, budovat tzv. lidovou milici, která měla nahradit policii a četnictvo. Před 9. zářím měla komunistická strana v Bulharsku 14 000 členů, za dalších čtyřicet dní se jejich počet zečtyřnásobil, další sympatizanti byli shromážděni v několika silných odborových a mládežnických organizacích.

V Bulharsku tedy byla po 9. září u moci vláda VF, zásadní rozhodnutí však padala mimo kabinet. Hlavní instrukce přicházely od Jiřího Dimitrova z Moskvy. Komunisté a jejich výbory začaly postupně přebírat moc v různých orgánech státní správy a snažili se také infiltrovat do jednotlivých složek VF tak, aby je mohli zevnitř rozkládat a snižovat tak jejich akčnost, obdobně ostatně jako v Rumunsku i v Československu.

Nekomunističtí politikové v rámci VF věřili, že se na základě obnovené trnovské ústavy rozběhne normální parlamentní život a parlamentní boj o moc. V tomto směru byl největším konkurentem komunistů Buharský zemědělský lidový svaz, jehož hlava, shodou okolností také Georgi Dimitrov, zvaný Gemeto, byla nesmírně populární. Z Bulharska se dostal v roce 1941 v truhle evakuované britské ambasády na poslední chvíli před svým zatčením, působil v londýnském exilu a hned v prvních popřevratových dnech se vrátil. Byl nesmírně populární, zemědělský svaz měl ostatně i více členů než komunisté. Jeho představy o politice v e prospěch agrárního Bulharska, shany o to, aby bulharští vojáci nebojovali mimo Bulharsko, i myšlenka, že vláda VF je pouze dočasnou formou, která musí být po válce zrušena, stejně jako velice kategorické vystupování proti revolučnímu teroru, prosazovanému komunistickou stranou a jejími bojůvkami a milicemi, z něj brzy učinily v očích komunistů úhlavního nepřítele, byť takto na venek nebyl a v rámci VF ani nemohl být přímo označen.

Koncem ledna 1945 prosadili komunisté zákon o lidové moci. Zakazoval šíření propagandy proti vládě VF a ukládal přísné tresty nepodřizování se příkazům lidové milice. V podstatě byl stejný jako nenáviděný a pučem 9. září zrušený zákon na ochranu státu. K definitivnímu převzetí moci to ale ještě nestačilo. Jak jsme již viděli výše, největším konkurentem komunistů byl Bulharský zemědělský lidová svaz v čele s „Gemetem“. Na něj se zaměřila pozornost komunistů nejdříve. V lednu národní výbor vlastenecké fronty předložil vedení země-

dělského svazu otázku dalšího setrvání Gemeta ve funkci, doplněnou patřičnými výhrůzkami. Také zasedání Spojenecké kontrolní komise se jej rozhodlo odvolat z funkce, především kvůli „Gemetovu“ postoji nepodílet se dále na válce, což bylo v rozporu s podmínkami příměří. Gemeto nakonec rezignoval a jeho nástupcem se stal nám již známý Nikola Petkov. Byl to sice levicově zaměřený politik, ovšem nikoli komunisticky. Orientoval se na spolupráci s západními Spojenci. Od počátku tak měl proti sobě opozici i ve vlastních řadách, kde existovala skupina ochotna úžeji kooperovat s komunisty. Nakonec musel pod tlakem Petkov „Gemeta“ vyloučit ze strany. Bylo zřejmé, že se proti populárnímu vůdci „zemědělců“ připravuje proces. „Gemeto“ proto neváhal a opět, jako již jednou, hledal útočiště u Britů. Poté, co jej odmítli, se obrátil na vojenskou misi USA, která jej vyvezla ze země, což mu podruhé zachránilo život. V emigraci pak „Gemeto“ založil tzv. Zelenou (zemědělskou) internacionálu a úzce spolupracoval s emigračními agrárními politiky jiných komunistických zemí... Jeho útěk posloužila státní bezpečnosti k útoku na jeho příznivce, jichž na 600 internovala. „Gemetova“ sekretářka byla při výslechu brutálně umučena a její tělo zohaveno. Komunistům se nakonec nedlouho poté podařilo stranu rozbit na dvě části, z nichž ta, která byla označena jako nástupnická, pochopitelně prokomunistická, získala veškerý stranický majetek, nikoli však také většinu členů. Tu k sobě přitáhl Nikola Petkov, na měňž tak spočívala hlavní tíha bojů s komunisty. Podobný osud měli i sociální demokraté.

Krvavý revoluční teror

V ulicích Bulharska se neustále manifestovalo, propaganda a teror šly ruku v ruce. Policie, složená z bývalých partyzánů a politických vězňů zatýkala podle předem připravených seznamů tzv. nepřátel, kteří měli být likvidováni. V prvních dvou měsících po převratu tak bylo bez soudu povražděno, mnohdy velmi bestiálním způsobem na dvacet tisíc lidí, často příslušníků inteligence.. Druhá, „legální“ vlna teroru, pak vypukla na základě vyhlášení dekretu vlády z 30. září 1944, kdy byli pozatýkáni bývalí regenti, ministři, poslanci, důstojníci a příslušníci carského dvora, kteří byli tak či onak ve funkcích v průběhu válečných let. Před soudní tribunály se tak dostalo více než 10 000 lidí, včetně posledního premiéra K. Muravieva. Procesy s nimi skončily v dubnu 1945. Jejich výsledek byl zdrcující: Přes tři tisíce osob, vesměs významných funkcionářů, bylo popraveno a dalších patnáct set odsouzeno na doživotí. Popraveni byli mj. všichni váleční premiéři s výjimkou K. Muravieva, všichni regenti, a prakticky všichni ministři a poslanci parlamentu z let 1940–1944.... Další byli mnozí internováni v pracovních táborech, propuštěni ze služby bez možnosti zaměstnání apod.

Nejvíce zneužívaným pojmem bylo slovo fašismus, z něhož byli samozřejmě obviňováni i všichni ti, kteří by třeba i v budoucnu mohli ohrozit moc VF, respektive komunistů. Čistky probíhaly také v armádě, soudnictví apod. Při

tom všem ovšem byl režim v Bulharsku stále pluralitní. Komunisté neměli absolutní většinu. K vypořádáním se se svými spojenci z VF se však již připravovali.

Volby a sovětizace země

Pod dojmem konference z Postupimi, která, jak jsme viděli již v případě Bulharska, by nebyla uznala nedemokratickou vládu a nedemokratické volby, byly v Bulharsku vypsány volby na polovinu listopadu 1945. Tyto volby ovšem nebyly příliš reprezentativní, opozice včetně N. Petkova je bojkotovala, VF tak získala přes 80 % hlasů... Západní Spojenci tyto volby pochopitelně formálně odmítali uznat, podobně jak v případě Rumunska poté konference ministrů v Moskvě domlouvala vstup do vlády dvou opozičních ministrů k tomu, aby mohla být s Bulharskem definitivně uzavřena mírová smlouva. Ani kolem tohoto činu ovšem nepanoval souhlas, přestože se jednalo spíše o kosmetickou záležitost než o nějaký účinný krok. Dne 7 října 1946 také proběhlo v podstatě nezákonné referendum o budoucnosti monarchie, na němž velká většina obyvatelstva hlasovala pro republiku. Referendum ovšem mohl vypsát pouze tzv. velký, všenárodní parlament (dvakrát větší než obvyklý parlament,) jenž jako jediný mohl schvalovat ústavní změny. Volby do tohoto parlamentu se nicméně uskutečnily až 27. října 1946, aby tak mohla být vypracována nová ústava. Tyto volby byly mnohem reprezentativnější. Opozice v nich získala 30 % hlasů a nekomunistické strany v rámci VF dalších 18, takže komunisté měli pouze těsnou nadpoloviční většinu. I to jim však stačilo.

Premiérem nové vlády se stal Georgi Dimitrov. Nejdůležitější byly v té době mírové rozhovory v Paříži, podle nichž, jak jsme již viděli, Bulharsko nemohlo z válečných zisků zadržet nic, s výjimkou jižní Dobrudže, smluvně získané od Rumunska již v roce 1940.

Hospodářská situace v Bulharsku však byla po válce velmi těžká, vzpomeňme ostatně v této souvislosti i na československou zimu 1946/47 a následující sucho, kdy československé vedení pod nátlakem SSSR odmítlo Marshsallův plán... Ceny byly vysoké, na trhu často chyběly i základní potraviny, mnoho dělníků z měst se tak vracelo do zemědělství, vlastně pouze z důvodu, aby dokázali nasytit svoje rodiny. Vzrůstala nespokojenost. S ní pak také represe moci.

Postupně byly rušeny nezávislé deníky, zakázán dovoz západního tisku, represím byli vystavováni i ti, kdo pracovali u zahraničních firem. Komunisté se rozhodli zúčtovat i s těmi posledními svými konkurenty. Mezi ně patřil především Nikola Petkov. Zatčen byl v den, kdy USA ratifikovaly mírovou smlouvu s Bulharskem, přímo v parlamentu. Obžalován byl z nejneuvěřitelnějších zločinů, mj. se sdružování s řeckými monarchofašisty. Neměl právo na advokáta ani na to, aby před soudem pronesl sám svoji obhajobu. Již 23. září 1947 byl popraven. Jeho zemědělský svaz tak již nepředstavoval problém. Likvidace N. Petkova představovala prakticky konec opozice v Bulharsku. Ostatní strany, včetně sociální demokracie, jejíž poslanci byli také zatčeni v parlamentu, se postupně roztopily ve VF. V prosinci 1948 Bulharsko přijalo tzv. Dimitrovovu ústavu, jež

ovšem nebyla jeho – šlo pouze o přepracovanou ústavu sovětskou. Bulharsko bylo prohlášeno lidovou republikou. Komunistická strana se stala jedinou a rozhodující silou v zemi.

Stále hloubější spolupráci domlouvali G. Dimitrov s J. B. Titem, s cíle postupně vytvořit balkánskou komunistickou federaci. Tato spolupráce se projevila i některými v Bulharsku nepopulárními kroky. V pirinské Makedonii se G. Dimitrov rozhodl provádět akce k posílení makedonského vědomí a identity, čímž byla většina Bulharů upřímně rozhořčena. Když ovšem 28. června 1948 jako blesk z čistého nebe zazněla zpráva, že Tito byl vyloučen z Kominformy, Bulhaři si vydechli a stav v pirinské Makedonii se dostal do starých kolejí. A protože už nebylo problémů s Makedonií, bulharská strana se mohla bez překážek pustit do budování socialismu....

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 50–63.

RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2000.

VYKOUKAL, Jiří P. – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy :země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

Otázky:

Popište strategii nekomunistických stran a zkuste analyzovat chyby, jichž se dopustily.

Jaká byla role západních Spojenců v Bulharsku?

Obrázky:

Georgi Dimitrov a J. V. Stalin

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Joseph_Stalin_and_Georgi_Dimitrov,_1936.jpg

7. Jugoslávie od roku 1944 k roztržce se Stalinem

Osnova:

Velmocenská situace na Balkáně
Churchill, Stalin a Tito
Osvobození a obnova Jugoslávie
Poválečná obnova země
Komunistická politika a Balkánská federace
Počátky roztržky
Roztržka z Informbyrem a její důsledky
Počátek jugoslávské cesty mezi bloky

Velmocenská situace na Balkáně

Díky obsazení Rumunska a Bulharska v letních a podzimních měsících roku 1944 se SSSR ocitl v dominantním postavení na východním Balkáně.

Pokud jde o hranice, od Bulharska se požadovalo, aby evakovalo řecká a jugoslávská území, zatímco Rumunsko muselo znovu oplakat Moldávii a Bukovinu, na druhé straně znovu získalo Transylvánii, kterou ztratilo v roce 1940 ve prospěch Maďarska. Bylo zřejmé, že SSSR v těchto zemích zadrží svoji účast. Osud jejich starých režimů tak byl zpečetěn.

Zatímco SSSR nastolil svoji převahu na Severním Balkánu, Británie se snažila uchovat své postavení v Jugoslávii a v Řecku. Ovšem nemohla působit tak rozhodně jako SSSR, neboť její armády stály ve Francii, nikoli na Balkáně. Snažila se tedy jednat politicky.

Churchill, Stalin a Tito

Pokud jde o Jugoslávii, tak činila nejprve nátlak na krále Petra II., aby propustil ministry, kteří byli nekompromisně proti Titovi. To se mu také podařilo a v červnu 1944 se premiérem jugoslávské exilové vlády stal Chorvat, dr. Šubašić, bývalý bán Charvátské bánoviny z let 1939–1941. Ten se také setkal s Titem 14.–17. června a slíbil, že jeho vláda bude spolupracovat s partyzány s tím, že „o konečném státním zřízení rozhodne lid po osvobození země.“ Vzhledem k tomu, že Vláda se jen stěží mohla opřít o nějakou sílu v zemi, bylo ale v podstatě již dopředu jasné jak takovéto hlasování dopadne.

Nakonec se v Neapoli setkal i Churchill s Titem (12. 8. 1944). Při poměrně srdečném rozhovoru britský premiér vyjádřil naději, že Tito po válce nehodlá zavést komunismus. Tito promptně odpověděl, že nehodlá. Když ovšem Churchill požadoval, aby to prohlásil veřejně, Tito samozřejmě odmítl. Stejně rezervovaný byl Tito i tehdy, když jej Churchill nabádal ke smíření partyzánů s exilovou vládou a králem. Návrh na setkání s ním tehdy již samozvaný maršál velice kategoricky odmítl.

Stejně nezávisle ovšem vystupoval i vůči Stalinovi. Dne 21. 9. odletěl do Moskvy, k velké nelibosti Británie, již nijak o tomto kroku neinformoval. Cílem jeho návštěvy bylo dohodnutí součinnosti Rudé armády a partyzánů při osvobozování Jugoslávie. Tito souhlasil s tím, aby ruské jednotky vstoupily na jugoslávskou půdu, ovšem požadoval od Stalina garanci toho, že se vzápětí po skončení válečných operací stáhnou a že jugoslávské území, na němž budou jednotky RA operovat, bude mít jugoslávskou civilní správu. V Dedijerových pramenech (*J. B. TITO: Prilozi za biografiju*), je popsáno setkání Tita se Stalinem, při němž Stalinovi spolupracovníci nevěřili vlastním očím a uším, jak bylo možné vůdci takto odporovat. Stalin po Titovi dokonce chtěl, aby umožnil návrat krále. Jednal zřejmě v intencích domluvy s Británií, že Jugoslávie bude v britském zájmovém rámci, to ovšem Tito zcela rezolutně odmítl.

Osvobození a obnova Jugoslávie

Operace osvobození Jugoslávie začala v podstatě dobýváním Srbska. O dobývání lze prakticky hovořit proto, že zde měli komunisté poměrně slabé pozice a bylo zde silnější hnutí četnické, jež zejména v centrálním Srbsku vytvořilo již v během posledního roku jakési svobodné území. Představitelé četnického hnutí dokonce i samostatně jednali s Rudou armádou a četnické oddíly spolu s ní, resp. před ní osvobodili či obsadili na pár dní některá města (např. Kragujevac), přesto však bylo o osudu hnutí již dávno rozhodnuto. S ustupujícími Němci museli nakonec ustupovat i četnici, tedy ti, kteří se v mezidobí nepřidali k partyzánům.

Po osvobození Bělehradu pokračovala Rudá armáda spolu s oddíly bulharské armády, která se po bulharském zářijovém převratu prakticky ze dne na den staly z armády okupační armádou „osvobozenou“, směrem do Maďarska, zbytek Jugoslávie již osvobodili Titovi partyzáni – v této době již jako respektabilní šestisetisícová národněosvobozená armáda, která byla řádně doplňována mobilizacemi v osvobozených oblastech. Spolu s ní také dvě divize albánské komunistické armády Hodžovy, využívané zejména na Kosovu proti povstalým tam ballistům a v Černé Hoře. A tak zatímco Tito triumfoval, z Mihailoviće, který nakonec odmítl americkou evakuaci, se stal psanec, z jeho zbývajících oddílů stále více spíše bandy záškodníků, než odbojové vojsko bojující proti komunismu. I jeho syn a dcera vstoupili do partyzánských oddílů...

Tito se Šubašičem dohodli v listopadu 1944 vytvoření společné vlády a jmenování regentské rady, neboť králi nechtěl Tito povolit návrat do země. Touto dohodou byla zajištěna státoprávní kontinuita a tím i mezinárodní uznání nové Jugoslávie. V březnu 1945 pak byla vytvořena nová vláda z členů AVNOJ a exilové vlády, v jejímž čele stál Tito, který byl současně vrchním velitelem armády a generální tajemníkem KS. Komunisté v nové vládě, podobně jako v Rumunsku a Bulharsku a také např. u nás obsadili zejména v dobách převratových důležité ministerstvo vnitra, dále pak ministerstva dopravy, financí, zásobování a osvěty. Z nekomunistických předáků zastávali významnější místa pou-

ze bývalý bán Šubašić a srbský předák Demokratické strany Milan Grol jako místopředseda vlády.

Vláda se soustředila také na zpětná získání nějakých území – jižních Krotan, o něž přišla Jugoslávie plebiscitem po první válce, Istrie, Rijeky, Terstu, Zadaru a ostrovů Lastovo a některých dalších, které byly versailleským mírem a rappalskou smlouvou přiděleny Itálii. Většina územních požadavků Jugoslávie byla po různých jednáních akceptována, pouze případ Terstu hrozil přerůst v mezinárodní krizi, Nakonec tvořil Terst zvláštní území, jehož celistvost byla svěřena pod ochranu RB OSN. Prakticky teprve v roce 1975 by domluveno, že Terst připadne Itálii a jeho bezprostřední okolí Jugoslávii.

Poválečná obnova země

V jarních měsících roku 1945 době již byla základní otázka revoluce – otázka mocenská, v podstatě rozhodnuta ve prospěch komunistů. Jugoslávští komunisté také začali jednat o případné balkánské federaci budoucích socialistických států – Jugoslávie, Bulharska a Albánie... Tito zřejmě na bulharského komunistického předáka Georgi Dimitrova nejprve v této věci hodně tlačil, po jednání se Stalinem však si Dimitrov zapsal – dohodli jsme se, že obnovíme diplomatické styky, uzavřeme smlouvu o vzájemné pomoci a jako třetí etapu připravíme dvoustrannou federaci.

Někteří nekomunističtí politici, vstupující do vlády, si naivně mysleli, že dojde k dělbě moci O n i se však komunisté nehodlali dělit. Ovládali všechny mocenské páky, armádu, bezpečnost, soudy, prokuraturu. Vše bylo budováno na nových revolučních principech. Nekomunističtí spojenci mohli jen přihlížet. Rozhodně neměli žádnou moc omezit obrovské represálie vůči skutečným i domnělým kolaborantům a fašistům na osvobozených územích, jimž padly za oběť tisíce lidí jen kvůli tomu, že mohly být potenciálními oponenty komunistů. Za nečinného přihlížení Spojenců, ba mnohdy s jejich tichou podporou se odehrály také masové vraždy desetitisíců četníků, ustašovců a slovinských domobranců, kteří padli do zajetí v severních oblastech země při pokusech probít se na Západ či dokonce byli vráceni britskými jednotkami zpět partyzánům, kteří je hned na hranicích střileli. Dohromady šlo o cca 90 000 lidí! Nepodařilo se mi zjistit, jestli tyto oběti jsou také započítávány do jugoslávských válečných ztrát, které podle nejnovějších odhadů tvoří cca 1,1 mil. lidí! Dříve se hovořilo o 1, 7 mil, z čehož ovšem převážná většina padá na vrub občanské války.

Země byla válkou zničená, průmysl v troskách. V této bezprostřední poválečné situaci by i komunističtí předáci bez uzardění přijali půjčky či pomoc od západních Spojenců – Američanů a Britů. Ty však nepřicházely, protože z tzv. procentní dohody, uzavřené mezi Stalinem a Churchillem v říjnu 1944 v Moskvě, podle níž měl být sovětský a britský vliv v Jugoslávii fifty – fifty, evidentně nebylo nic. To vše však nebránilo budovatelskému úsilí, kdy po celé zemi probíhaly pod vedením komunistů pracovní převážně mládežnické akce. Důležité místo v novém systému měla tzv. národní fronta, která měla sdružovat

všechny nezkompromitované síly Jugoslávie. Přestože v ní působily mnohé politické osobnosti i předválečného života, hlavní slovo měli Titovi partyzáni a komunisté. Ústředním orgánem NF se 10. srpna 1945 stala Prozatímní lidová skupština. Parlament AVNOJ z Jajce byl doplněn několika desítkami příslušníků jiných politických stran, to ovšem nemohlo celkové poměry nijak změnit.

Komunistická politika a Balkánská federace

Titovi a jeho se prakticky již do konce roku 1945 podařilo zcela eliminovat nekomunistickou opozici a zavést v zemi víceméně stalinistickou diktaturu. Formálně byla sice Jugoslávie parlamentní republikou, ve skutečnosti však, podobně jako v okolních zemích, o všem rozhodovalo vedení komunistické strany, v níž byl systém moci kombinací diktatury a oligarchie. Nejdůležitější rozhodnutí byla plně v kompetenci prakticky pouze čtyř vůdců – Tita, Kardelje, Milovana Djilase a Aleksandra Rankoviće, z nichž ovšem Tito měl jaké jediný, jak se později také ukázalo, pozici zcela nedotknutelnou. Jeho kult byl navíc cílevědomě pěstován a jeho mytologizace byla po Stalinovi v Sovětském bloku největší. Jedině snad ještě Dimitrov se mohl těšit jakémusi kultu, ale ve srovnání s Titem ovšem minimalistickému. Titovo vedení zcela respektovalo autoritu Moskvy, zároveň se však snažilo hrát úlohu druhého důležitého mocenského činitele. Zejména ve vztahu k Bulharsku a Albánii se snažilo i o něco více, totiž o to, aby ve vhodné chvíli mohly být obě země začleněny do jugoslávské federace jako 7. a 8. republika. V tomto směru také podnikala poměrně JKS rasantní kroky. Zejména do albánských záležitostí se vměšovala zcela nepokrytě. S albánskými komunistickými předáky se dohodla vzájemně na celní unii a Jugoslávie dokonce otevřela své hranice pro volnou migraci obyvatelstva, čehož také mnozí chudí Albánci využili, neboť přes veškerou katastrofální zaostalost byly Albánci osídlené oblasti Jugoslávie – zejména Kosovo a Metochie a západní Makedonie – přece jenom vyspělejší než albánské vnitrozemí. Sám Tito, již v době postupně se ochlazujících vztahů se Stalinem v reakci na sále těsnější spolupráci Hoxhy se Stalinem prohlásil na politbyru ÚV KSJ 1. března 1948: *„Albánii je třeba držet, neboť jsme do ní mnoho uložili a je pro nás důležitá. Albánie je povinna plnit svá závazky vůči nám, a jestliže chce uzavírat nějaké smlouvy (o hospodářské pomoci Sovětského svazu a vyslání sovětských vojenských instruktorů do Albánie – pozn. V. Š.), musí je odsouhlasit s námi“*.²⁰ S Bulharskem samozřejmě nebyly věci rozpracovány takto, ale spolupráce Tita s Dimitrovem dávala naději na podobný vývoje situace. Dimitrov s Titem domlouvali stále užší spolupráci. Ta se projevila i některými v Bulharsku nepopulárními kroky. V pirinské Makedonii Dimitrov rozhodl provádět akce k posílení makedonského vědomí a identity, s čímž většina Bulharů upřímně nesouhlasila.

²⁰ Citováno podle Branko PETRANOVIĆ, *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*, s. 393.

Po rezoluci Informbyra, o níž vzápětí uslyšíme, si ale Bulhaři „vydechli“ a stav v pirinské Makedonii se dostal do starých kolejí.

Jugoslávští komunisté se také podíleli velkou měrou na vzniku nadnárodní organizace komunistických stran – tzv. informačního byra, jehož sídlem byl určen, právě pro jejich aktivity, pravda, pouze na krátko, Bělehrad.

Počátky roztržky

To se však již nad Jugoslávií stahovaly mraky. Stalin sledoval se vzrůstající nespokojeností právě onu zahraniční jugoslávskou politiku, směřující k vytvoření balkánské federace. Nemalou měrou se o jeho nelibost zasloužila i obětavá jugoslávská pomoc řeckým komunistickým partyzánům, které on sám díky zmiňované již procentové dohodě z Moskvy prakticky nechal na holičkách, a Řecko bylo také jedinou balkánskou zemí, kde procentovou dohodu s Churchillem o vlivu v zemi dodržel (pro Řecko dohodnut poměr VB: SSSR 90:10). Vznik takového prakticky druhého mocenského centra, které by mohlo být určitým konkurentem SSSR, narušovalo Stalinovy představy o budoucím vývoji na Balkáně. Stalinovo rozhodnutí bylo postupně zlikvidovat Tita – ne-li zcela (fyzicky), tak alespoň jej odstavit od vesla. A Stalin vycházel ze své sovětské praxe a nepředpokládal, že by se mu někdo mohl postavit.

Vítr do plachet dalo Stalinovi jugoslávské rozhodnutí umístit v Albánii letecký pluk bez konzultace s Moskvou a interview Dimitrova, v němž bulharský komunistický vůdce a někdejší šéf kominterny oznámil, že považuje za možné a prospěšné udělat zmiňovanou federaci, která by se ještě mohla i rozšířit (uvažoval dokonce i o Maďarsku). Stalin samozřejmě dobře věděl, že takovou věc nelze uskutečnit ani rychle, ani jednoduše, proto v únoru 1948 pozval do Moskvy nejvyšší Jugoslávské a bulharské delegace, kde jim on sám navrhl, aby urychleně vytvořili společný stát. Kdyby k tomu tedy došlo, mělo to vzejít ze Stalinovy, nikoli Titovy iniciativy, a kdyby ne, což bylo pravděpodobnější, pak samozřejmě by to byl důkaz Titovy vzpurnosti, kterou je zapotřebí zkrotit a ztrestat. Jugoslávské vedení skutečně tuto nabídku odmítlo jako předčasnou. 18. března proto Stalin začal se svými odvetnými opatřeními – stáhl nejprve z Jugoslávie všechny vojenské poradce, později i poradce a experty ekonomického sektoru.

V dopise, který následoval, obvinil KSJ z hegemonismu a pokusil se vnést rozdor do řad samotné KS, když označil několik blízkých Titových spolupracovníků – ne však jeho osobně, za renegáty a revizionisty – jmenovitě to mělo platit zejména o Rankovićovi, Djilasovi a několika dalších soudruhů z o něco nižšího rangu. Na zasedání pléna ÚV SKJ se však Tito za všechny své spolupracovníky postavil, odmítl jejich rezignaci a napsali Stalinovi dopis, v němž smířlivě, ale rezolutně obvinění odmítl. Proti jeho znění se postavila dvojice funkcionářů – Srb Sreten Žujović a Chorvat Andrija Hebrang, kteří označili sovětskou kritiku za správnou. Načež vystoupil A. Ranković, šéf tajné policie, s tvrzením, že oba vysocí představitelé pravidelně kontaktují se sovětským velvyslancem a podávají mu zkreslené informace. Tito pak v dopise dokonce navrhl Stalinovi,

aby se na oba renegáty svalila vina za celé, jak sám to označoval, nedorozumění, což Stalin odmítl poukazem na to, že sovětský velvyslanec má právo i povinnost jednat s kterýmkoli jugoslávským komunistou o čemkoli. Aby si získal širokou podporu, svolal Tito na druhou polovinu července 1948 dokonce sjezd strany, první od roku 1944. Oba viníci byli vzápětí vyloučeni ze strany a obviněni z velezrady. Byly to první komunistické monstrprocesy v Jugoslávii. Hebrang během vyšetřování za záhadných okolností zahynul, zřejmě v důsledku mučení při výslechu, Žujovič se později kál a byl propuštěn, nikdy však se již do politiky nevrátil.

Roztržka z Informbyrem a její důsledky

K definitivní roztržce mezi Stalinem a Titem došlo na zasedání Informbyra²¹ ve dnech 20.–22. 6. 1948 v Bukurešti, jehož se ovšem jugoslávští zástupci neúčastnili. Na něm byla KSJ exkomunikována z tohoto orgánu a z rodiny „komunistických stran“, jako podmínku normalizace označila rezoluce odstranění současného vedení, byť nikoli takto explicitně (nazvala jej turecko-teroristickým režimem – naráželo se na to, že tajná policie je ve státě vlastně nad stranou, strana nad státem atd., což ovšem bylo v SSSR stejné, ba horší). Rezoluce byla pak vyhlášena až na den sv. Víta, slavný Vidov dan, 28. června 1948, jenž je výročním dnem bitvy na Kosově poli, aby tak dostala i jiné konotace.

Jugoslávské komunistické vedení se ovšem nezaleklo a zcela odmítlo všechny výhrady Informbyra a na zmiňovaném sjezdu pak SKJ vyhlásila svému vedení bezvýhradnou podporu.

Zajímavé ovšem je, že v té době v Jugoslávii stále ještě mysleli, že se jedná o nějaký omyl, a proto se snažili i nějakými radikálními kroky přesvědčit Stalina o svém pravověří. V zemi se stále držel kult Stalinovy osobnosti, komunistický vrch se rozhodl svoji věrnost stalinským zásadám ukázat i tak, že přistoupil k velmi drastickému provádění kolektivizace na venkově. Nic z toho však Stalina přesvědčit nedokázalo a konflikt se jen prohluboval. Hospodářská spolupráce se snižovala, na hranicích docházelo k různým incidentům...

Nakonec z celého sporu vyšel Tito a SKJ jako vítěz. Nepodvolili se Stalinovi, což byl precedens zcela jedinečný. Podporovala je přitom i větší část jugoslávské společnosti, kterou komunisté za těch několik let své vlády ještě nestačili dostatečně znechutit. Jugoslávie byla připravena bránit se i se zbraní v ruce. Tato akce byla prakticky jediná a také nejvýznamnější zahraničně-politická hra Stalina po roce 1945.

²¹ Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran, rusky Информационное бюро коммунистических и рабочих партий) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran (kromě zemí v sovětské sféře vlivu do ní byla zapojena i KS Francie a Itálie), založená v září 1947. Navazovala na činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Roztržkou Jugoslávie s Informbyrem v rámci československo-jugoslávských vztahů se u nás v poslední době zabývá zejména pražský historik mladé generace Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ v řadě studií a ve své monumentální monografii *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha 2013.

Krise se dále prohlubovala, vypovídali se diplomatictí představitelé. Ekonomická výměna zemí sovětského bloku a Jugoslávie zcela ustala. Druhá rezoluce Informbyra z roku 1949 označovala již přímo Tita a jeho spolupracovníky za fašisty, agenty mezinárodního imperialismu, samotného Tita pak za krvavého psa. V souvislosti s roztržkou a rezolucí proběhly také monstrprocesy v Albánii, Bulharsku a Maďarsku se skutečnými či domnělými „jugoslávskými revizionisty“ Kočem Dzodzem, Lászlo Rajkem a Trajčo Kostovem, kteří byli odsouzeni k smrti, i proces se Slánským měl podobné pozadí.

Sověti údajně až do roku 1950 plánovali intervenci, od níž je odradila rasantní akce USA a OSN v Koreji. Poté od toho upustili. Stalin stále ještě neměl dobudovaný jaderný arzenál a tedy se i bál nějakého většího konfliktu.

Do útoku zatroubili i jugoslávští ideologové, zejména Kardelj a Djilas, kteří zaútočili na samotnou podstatu sovětského systému, který označili za diktaturu pouze verbálně se hlásící k marxismu s tím, že jeho politika je ve skutečnosti imperialistická.

Vypořádat se musela i s vnitřní opozicí, protože část komunistů, a to některých i velmi významných, nepřijala jednoznačně vysvětlení roztržky.²² Represe, jimž velela všemocná tajná policie UDB vedená pravověrným jugoslávským bolševikem a věrným stoupencem a obdivovatelem J. B. Tita A. Rankovićem, postihly nejspíš desetitisíce lidí, z nichž několik set kruté podmínky převýchovného tábora na kvarnerském ostrově Goli otok, kde bylo vybudováno nejznámější nápravné zařízení, nepřežilo, byť tábor nebyl plánován jako vyhla-zovací koncentrák ale zařízení, kde měli být ideologicky pomýleni soudruzi prací a nátlakem svých již převychovaných spoluvězňů přivedeni na pravou víru...

Počátek jugoslávské cesty mezi bloky

Jugoslávie se tedy po roztržce nacházela ve velmi nevýhodném postavení. Její ekonomika ještě ani zdaleka nebyla sanována z válečných škod, a neměla najednou spojence. Západ se na ni díval s velkou nedůvěrou, protože jugoslávští komunističtí ideologové se v útocích proti němu vyznamenávali z celého socialistického tábora možná nejvíce. Nakonec ovšem vedoucí západní mocnosti pochopily, že podpora Jugoslávie, byť komunistické, může zúžit sovětskou mocenskou sféru a narušit výsadní postavení Moskvy v jihovýchodní Evropě, resp. na Balkáně. Jugoslávie však musela kompenzovat znárodněný majetek zahraničním konsorciím. Od roku 1950 Jugoslávie dostává výhodné úvěry, od USA dokonce dodávky zbraní a munice. Jugoslávie se nicméně nepřipojila k NATO. Střežila svou suverenitu a nezávislost na západních státech, zejména pokud jde o vnitřní politiku.

²² Zejména v Černé Hoře a v Makedonii bylo velmi silné tradiční rusofilství, které se přeneslo i na SSSR a náhlá změna z nejměnějšího spojence k litému nepříteli nemohla být jednoznačně přijata. U většiny komunistů byl silně vypěstován i kult Stalina, a rozhodnout se ze dne na den, jestli jsou pro Tita či pro Stalina, byť do té doby to bylo vlastně jedno a totéž, mnozí prostě nedokázali. Ale i pouhé zaváhání v odpovědi na takto položenou otázku mohlo dotyčného přivést do převýchovného tábora.

Ukázalo se brzy, že jugoslávský režim nemůže v této konstelaci existovat jako stalinistická odnož. Teoretikové jugoslávského socialismu Edvard Kardelj a Milovan Djilas proto začali rozpracovávat nový, tzv. samosprávný model socialismu, jež se pak stal hlavním poznávacím znamením jugoslávské třetí cesty. Jedním z důsledků roztržky Tita se Stalinem a rezoluce Informbyra z roku 1948 bylo také přejmenování KSJ, k němuž došlo v roce 1952 na VI. sjezdu KSJ v Záhřebu. Strana byla nově pojmenována jako Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Touto formou se jugoslávští komunisté distancovali od stalinistických komunistických stran a přihlásili se k tradicím Marxova Svazu komunistů. Souhlasně s tím byly přejmenovány také republikové stranické organizace (např. z Komunistické strany Srbska se tak stal Svaz komunistů Srbska, SKS). Jugoslávie se tak začala postupně reformovat. Nejprve byly zmírněny největší křivdy, jichž se stát dopustil na zemědělcích. Nakonec byla rozpuštěna i většina násilně vzniklých družstev, byť vlastnictví půdy bylo omezeno na 10 ha, i když se toto omezení začalo vzápětí obcházet. Teoretikové socialismu Kardelj, Djilas a další začali rozpracovávat jugoslávskou třetí cestu, tzv. samosprávný socialismus, spočívající v opouštění „státně kapitalistického“ modelu stalinistické ekonomiky: podniky měly řídit tzv. dělnické rady, zdola zvolené orgány, které disponovaly velkými pravomocemi, byť jejich skutečný vliv zas nebyl až tak velký. Začala probíhat decentralizace, která se postupně objevovala i v politickém systému, aby dosáhla svého vrcholu přijetím ústavy v roce 1974, která nakonec změnila centralistickou Jugoslávii na decentralizovanou konfederaci.

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 11–26.

PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie 1918-1991*. Praha 1994.

ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 493–523.

VYKOUKAL, Jiří P. – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy : země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

Úkoly:

Prostudovat další studijní materiál: VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Informbyrovská emigrace v jugoslávsko-československých vztazích. Nacionální a politická identita jugoslávských informbyrovců v ČSR*.

Otázky:

1. Proč byla vyhlášena rezoluce Informbyra?

2. Jak ovlivnila rezoluce Informbyra ČSR a jakou roli v ČSR hráli „informbyrovci“?

Obrázky:

Tito podepisuje se Stalinem dohodu o osvobození Jugoslávie

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/jugoslavie%2044.htm>

Goli Otok

http://www.ronjenjehrvatska.com/hr/ronilacke_lokacije/lokacija/23-ch-0

Goli Otok, trosky bývalé věznice

<http://www.goli-otok.com>

8. Řecko: od komunistické dominance k občanské válce

Osnova:

Postavení EAM a její politická nedůslednost
Řecko a velmocenské ambice Velké Británie
Osvobození Řecka a přechod k mírovému životu
Krvavý řecký prosinec
Cesta k další krizi
Volby a referendum o monarchii
Počátek občanské války a Trumanova doktrína
Občanská válka

Postavení EAM a její politická nedůslednost

Pokud jde o Řecko, vedení EAM neměla takového sebevědomého vůdce, jakým byl Tito. EAM nikdy nejednala podobně ultimativně jako jugoslávští partyzáni. Na rozdíl od AVNOJ Politický výbor národního osvobození měl cíl získat v exilové vládě své zástupce, zatímco Tito naprosto odmítl krále a jeho vládu bral s maximální rezervou. Podobně ve vztahu ke Stalinovi řečtí komunisté pokorně vyplňovali Stalinovu vůli. Mise, kterou poslali Stalin k EAM usměrňovala jeho činnost tak, aby nepřekračovala rámec britsko-sovětských domluv z června 1944.

Nakonec se EAM spokojila s druhořadými ministerstvy v exilové vládě. Tito nejenže odmítl uznat jugoslávskou exilovou vládu, odmítl dokonce velice striktně i Churchillovo přání, aby se setkal s králem. Řečtí komunisté na druhé straně vstoupili marginálním způsobem do vlády, v jejímž čele se nacházel premiér Georgios Papandreu,²³ známý protivník EAM! A to v době, kdy Němci postupně v důsledku situace na severu Balkánu (zhroucení Rumunska a Bulharska) evakovali Řecko, aby se jejich armády nedostaly do obklíčení, a kdy tedy EAM-ELAS jako jediná národní odbojová organizace hodná toho jména bez jakéhokoli odporu de facto přejímala vládu v zemi, která, podobně jako v Jugoslávii, doslova ležela na ulici.

Řecko a velmocenské ambice Velké Británie

Aby zajistil své postavení v zemi, musel Churchill do Řecka dopravit alespoň nějakou vojenskou sílu. Na setkání koncem září v italské Casertě (u Neapole) EAM s vyloděním britských jednotek v Řecku souhlasila. Kupodivu, jediný, který se tomu vzepřel, byl velitel generál Sarafis, který tvrdil, že přítomnost britských jednotek není nutná, s ohledem na to, že Němci se již i tak stahují na

²³ Papandreuové jsou nejspěšnější novodobou řeckou politickou rodinou – syn Georgiose Andreas Papandreu byl dlouholetým šéfem středolevé strany PASOK – Panhelénského socialistického hnutí, a od roku 1977 ve dvou volebních obdobích premiérem Řecka – ostatně prvním levicově zaměřeným premiérem v novodobé řecké historii. Jeho syn Jorgos – Georgios byl do roku 2011 premiérem a ministrem zahraničních věcí, předsedou strany PASOK a zároveň také předsedou Socialistické internacionály.

sever. Komunističtí členové EAM, poslušní direktiv z Moskvy, Sarafise přehlasovali. Vrchní velení bylo smlouvou v Casertě přepuštěno generálu Ronaldu MacKenzie Scobiemu, britskému veliteli intervenčních jednotek. Sarafis sice souhlasil s britským vrchním velením pouze v případě, že půjde o společné operace proti Němcům, ale to mělo do budoucna malou váhu.

Churchill ovšem neměl ani žádné pořádné vojenské síly, které by mohl do Řecka poslat. Byly to pouze malé kontingenty. Británie v této době prakticky neměla sílu k tomu, aby mohla konkurovat Rudé armádě, deroucí se na Balkán. Ve skutečnosti na konec byli Britové v tak slabé pozici, že by nemuseli udržet ani Řecko, o nějakých 50 % v Jugoslávii nemluvě, nebýt loyálního postoje Stalina, který procentovou dohodu v případě Řecka dodržoval. Ostatně Řecko také bylo to jediné, čeho se nakonec Sověti z této dohody drželi. Jugoslávie o svém osudu rozhodla svými vnitřními silami, pokud pak jde o Rumunsko a Bulharsko, Molotov k tomu výstižně prohlásil: SSSR trpěl příliš, než aby dovolil, aby jeho váleční spojenci hráli víc než druhořadou roli v zacházení se satelity, které porazila Rudá armáda.

Osvobození Řecka a přechod k mírovému životu

Proces osvobozování Řecka nezůstal samozřejmě bez násilností jak ze strany ELAS, tak EDES. Churchill a jeho síť agentů po celém Řecku připouštěli, že kdyby ELAS a EAM chtěly obsadit i Atény, v nichž vládla revoluční nálada, nic by jim v tom nezabránilo. Nakonec ale ELAS, na zásah sovětských poradců a poslušna dohod z Caserty, přenechala „osvobození“ Atén britským vojákům. Pro zemi tak skončila, alespoň se zdálo, válka, při níž o život přišlo z necelého sedmimilionového národa 600 000 lidí! Z toho ovšem největší část zahynula hladem a vůbec válečnou bídou, 120 000 rukou okupantů, nejmenší část pak v bojích – 23 000 mužů padlo v řecko-italské válce a 8 000 v partyzánském boji.

Dne 18. října 1944 se premiér G. Papandreu s vládou vrátil do Atén. Hlavním problémem nyní bylo, jak zajistit přenesení vlády EAM-ELAS, která prakticky ovládala celé Řecko (a měla v organizacích na sebe napojených zhruba dva miliony členů), zejména však venkovské prostředí, na legální vládu, která však byla bez mocenských prostředků. To byl samozřejmě stavební kámen britské politiky. Churchill proto 7. listopadu psal ministru zahraničí lordu Edenovi: *„Protože jsme zaplatili Rusku takovou cenu za to, že můžeme působit v Řecku, myslím, že bychom se neměli zdrážhat využívat své intervenční sbory pro podporu královské řecké vlády pana Papandreua“*. V prvních týdnech po osvobození se ale i komunisté snažili vystupovat jako odpovědná síla. Vycházeli z mylného přesvědčení, že vývoj bude přirozenou cestou směřovat ke svobodným volbám, v nichž drtivě zvítězí.

Krvavý řecký prosinec

Jak ovšem provést odzbrojení sil hnutí odporu a tak přenést moc na legální vládu, která by bez toho byla pouze vládou loutkovou? Tolerovat v té době již

70 000 armádu ELAS nebylo možné. To by znamenalo dvojevládí, v němž by za nitky tahal ten silnější, a kdo to byl, je nabílední. Neúspěch v nalezení uspokojivého řešení nakonec vedl k velkému krveprolití. Když vláda 1. prosince 1944 rozhodla o rozpuštění Národní milice a generál Scobie nařídil, aby ELAS do deseti dnů složila zbraně – aniž by ovšem takovéto nařízení bylo směřováno také např. k EDES – odpověděla ELAS demisí svých šesti ministrů, dopisem Spojenecké kontrolní komisi, v němž si stěžovala na vměšování Británie do vnitřních záležitostí a vyhlášením protestní demonstrace na 3. prosince. Řeční komunisté ovšem neměli ani tušení o britsko-sovětské procentní dohodě, protože jinak by museli zvolit jiný postup a hledat vnitropolitická východiska. Jak se totiž ukázalo, SSSR právě v důsledku této dohody pro EAM nehnul ani prstem...

Protestní demonstrace, která byla nejprve povolena a poději zakázána – ale až v jedenáct hodin večer před jejím konáním, takže již prakticky nebylo v silách organizátorů, i kdyby chtěli, celou akci zastavit – začala pokojně, občané provolávali, že nechtějí občanskou válku a že si chtějí sami řešit své problémy. Na náměstí před pomníkem neznámého vojína ale z důvodů nepřiliš pochopitelných a dodnes nevyjasněných spustila policie do demonstrantů střelbu, a to před zraky novinářů, kteří bydleli v hotelu Grande Bretagne. Zabito bylo dvacet a zraněno sto čtyřicet demonstrantů...

Komunisté odpověděli povstáním. Churchill Scobiemu napsal: „*Neváhejte jednat jako v dobytém městě, v němž právě probíhá nepřátelské povstání. Ovládněte Atény, ať již bez krveprolití, ale třeba i s ním...*“

Na boj ale nebyl nikdo připraven. Jednotky ELAS v Aténách skoro nebyly, navíc byly podle předcházejících nařízeních v procesu demobilizace, největší koncentrace jednotek ELAS byla daleko na severu, v Thesálii. Také Britové měli v té době v celém Řecku pouze několik tisíc mužů schopných bojovat. Přesto postupně jednotky ELAS město obsazovaly, situace se pro Brity se zdála kritická. Přitom Británie ztrácela také politickou podporu pro své konání, a to jak ze strany vlastní veřejnosti, tak zejména ze strany USA. Jediný, kdo proti britské intervenci neprotestoval, byl kupodivu SSSR: jeho noviny o řeckém vývoji prakticky nenapsaly ani řádek. Stalin dostal svému slibu Churchillovi.

Povstání využily jednotky ELAS i ke konečnému zúčtování s EDES, soustředěným v Epiru, jehož jednotky během několik dní zcela rozprášil. Zatímco ve vnitrozemí, kde byla soustředěna většina jednotek ELAS, probíhalo povstání úspěšně (někde ani nebylo, protože většinu vnitrozemí ELAS i tak kontrolovalo), v Aténách se nevyvíjelo vše podle představ levicového odboje. Jednotky ELAS zde měly velké ztráty a z vnitrozemí posily příliš nepřicházely, zatímco Britům přijížděly po moři posily z Itálie i odjinud. Komunisté navíc používali i násilnosti vůči civilnímu obyvatelstvu, což bylo okamžitě využito k antikomunistické propagandě, byť stejné násilnosti prováděli i nekomunisté a Britové, kteří dokonce pro levicově smýšlející občany zřizovali internační tábory v severní Africe. Nakonec se na začátku ledna jednotky ELAS z města stáhly. Po politických změnách, prosazených s britským přispěním, které spočívaly

v demisi G. Papandreua, dočasném zamezení návratu krále a vytvoření nové vlády v čele s republikánským generálem Nikolaosem Plastirasem, bylo podepsáno příměří a 12. února pak také mírová smlouva ve Varkize.

Debakl řecké levice

Závěrečný dokument z jednání o míru, podepsaný 11. února, pak představoval jakýsi kompromis. ELAS měla být sice odzbrojena, ale komunistická strana a EAM byly uznány jako legální politické organizace, v průběhu roku se měly uskutečnit volby a plebiscit o osudu monarchie, soudně měli být stíháni pouze ti, kteří překročili zákon o pravidlech vedení války, měla být provedena čistka těch příslušníků státní správy, kteří spolupracovali s Němci. Jak ale uvidíme, zejména ony poslední dohody nebyly nikdy naplněny a tak smlouva z Varkizy byla v konečném důsledku spíše debaklem řecké levice.

Athény ovšem po povstání vypadaly jako po frontálním útoku. Celé čtvrti byly rozbombardovány, nebyla elektřina, voda, potraviny, na ulicích se rozkládala mrtvá těla, všude byly hromadné hroby obětí represálií: Celkem při povstání zahynulo kolem 11 000 lidí, tedy více, než během celé resistance, z toho navíc polovina civilistů. Nicméně Řecko, i za tuto vysokou cenu, bylo zachráněno pro svobodný svět – tak to alespoň vypadalo v té chvíli.

EAM–ELAS ovšem dále kontrolovaly řecké vnitrozemí a Makedonii. Tam odkud se jejich jednotky stáhly, byl naopak rozpoután bílý teror. Mezi těmi, kdy tento teror rozpoutali, byli také kolaboranti a místní fašisté, kteří zůstávali nepotrestaní a namnoze si udrželi moc. To byl v Evropě unikát. Pozornost soudů a represivních složek byla stále více upřena pouze na komunisty a ostatní příslušníky levice. Vláda budovala také Národní gardu a policii, očištěnou od komunistického vlivu. Tyto mocenské složky se pak staly hlavním nástrojem onoho „bílého teroru“. Do voleb v březnu 1946 měla garda a některé paravojskové pravicové jednotky na svědomí téměř 1 300 vražd! Levice naopak začala organizování ochranné sbory proti „bílému teroru“ a celá situace se tak opět začala bratrovražedně vyhrocovat.

Komunisté v Řecku po povstání v Aténách ztratili dominantní vliv na řeckou společnost. Mohlo za to z velké části i jejich sektářské chování během krize, které mnohé Řeky odradilo, odpadat začali také ostatní partneři v EAM. Vadilo jim, že byli do povstání zataženi bez konzultací a báli se, že by to nemusel být konec. Nacionálně motivovaným Řekům navíc také vadilo, že EAM byl vstřícný k Titovi a k Titovské osvobozené frontě v egejské Makedonii. Komunisté by se totiž nejspíš nezdráhali pro egejskou Makedonii, nebo alespoň pro tu její část, která měla slovanskou většinu, vidět budoucnost v Lidové republice Makedonii, která se právě formovala v sousední jugoslávské federaci. Ostatně v dalších letech, kdy na území egejské Makedonie probíhaly boje občanské války a vzniklo tam také tzv. osvobozené území, obsazené komunistickým vojskem, pak řečtí komunisté skutečně umožnili slovanským Makedoncům národní rozvoj, o jakém si do té doby a od té doby mohli jenom nechat snít.

Cesta k další krizi

Politické rozdíly se v Řecku od léta 1945 jen dále prohlubovaly. Přispělo k tomu i rozdělování humanitární pomoci od UNRRA (*United Nation Relief and Rehabilitation Administration = Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu*) a USA, kterou rozdělovala vláda, což nevyhnutelně vedlo k stranickým preferencím. Oblasti se silným vlivem EAM/ELAS tak získávaly méně, než jiné, provládní. Kvetl černý obchod, váleční zbohatlíci nebyli souzeni a když, tak dostávali menší tresty než příslušníci EAM za svoji účast v povstání...

Od komunistů odpadali jejich socialističtí spojenci, umírněné vedení strany proto postupně začalo prosazovat linii mírové cesty k socialismu. Radikálové, kteří nesouhlasili s mírovým ujednáním z Varkizy, byly ze strany vyakčňeni. Válečný hrdina, radikál Aris Veluchiotis, nakonec se svými věrnými odešel do hor, kde byl obklíčen Národní gardou a poté, co pravděpodobně spáchal sebevraždu, mu gardisté uřízli hlavu, kterou pak nosili ukazovat po vesnicích. V létě 1945 se ovšem do Řecka vrátil předválečný Nakonec, od léta 1945, se staronovým vůdcem Nikosem Zachariadisem, který se vrátil z Dachau, začala, i pod dojmem sovětské politiky, která kritizovala britskou přítomnost v Řecku, komunistická strana prosazovat opět militantnější kurz. Sovětská politika byla ovšem pouze rétorická, snažící se odvést pozornost od událostí v Rumunsku a Bulharsku.

Volby a referendum o monarchii

V důsledku tohoto kurzu začala poskytovat Řecká komunistická strana (Kommounistikó Kómma Elládas – KKE) omezenou podporu i některým guerillovým jednotkám, které v horách na severu nesložili zbraně, ale především se rozhodla bojkotovat volby vypsané na březen 1946. K bojkotu se připojili i někteří levicoví spojenci komunistů, takže volebního klání se zúčastnily pouze strany centra v čele s Národní politickou unií a strany pravicové, organizované do Sjednoceného národního svazu. V první grupaci měli hlavní slovo G. Papandreu, Sofoklis Venizelos, syn nejvýznamnějšího řeckého politika konce 19. a prvních desetiletí 20. století, a Panaiotis Kanelopoulos.

Řeckým volbám předcházela podpora nekomunistickým silám ve volbách poskytoval známý Churchillův projev ve Fultonu z 5. března 1946, který bývá označován za první projev tzv. studené války: Churchill v něm varoval před stále zřetelnějšími tendencemi ke vzniku totalitních režimů v zemích, které osvobodil SSSR. Poprvé zde také používá termín „železná opona“:

„Od Štětína na Baltu až po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou a všechna jsou vysta-

vena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládní z Moskvy. Komunistické strany, které v těchto zemích byly velice malé, získaly postavení a moc zdaleka přesahující počet jejich členů a ze všech sil se snaží prosadit totalitní vládu. Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie. Jediné Athény – tedy Řecko se vší svou nehynoucí slávou – mohou svobodně rozhodnout o vlastní budoucnosti ve volbách konaných pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů.“

Volby, probíhající ve vyroceném antikomunistickém duchu, vyhrála pravice, jež získala 236 míst v 354členném parlamentu. Premiérem se stal Konstantinos Tsaldaris, který byl zároveň zvolen předsedou nejsilnější pravicové strany – Lidové strany. Tsaldaris byl vášnivý odpůrce levicových tendencí, takže naděje, že by mohlo být nesmiřitelné politické rozdělení národa podle ideologických hranic přemostěno, byla po volbách prakticky nulová. Členové a sympatizanti Lidové strany pak zaujíмали všechna vlivná místa jak v policii, tak také v armádě. Vbrzku byly vytvořeny bezpečnostní komise, které měly právo deportovat každého, kdo byl obviněn z toho, že pracuje pro levici. V červnu byly v Thesálii a Epiru, tedy v oblastech, které byly pod největším vlivem EAM, zřízeny vojenské soudy, které měly volnou ruku v potírání neloyálních občanů.

V září 1946 vypsalá nová vláda také slibované referendum o monarchii. Bylo v něm zřejmě sice hodně nesprávností, ale jen těžko lze zpochybnit jeho konečný výsledek, v němž se 69 % zúčastněných vyjádřilo pro návrat krále Jiřího II. Ten se také téhož měsíce do země vrátil a vládl až do dubna 1947, kdy na trůn po jeho nečekané smrti nastoupil jeho mladší bratr Pavel I.

Počátek občanské války a Trumanova doktrína

Na tyto akce opověděla KKE tím, že poslala bývalé velitele ELAS do hor pomoci v organizování levicových skupin. Už v červnu 1946 pak vyslal Zachariadis Markose Vafiadise, jednoho z nejvýznamnějších válečných velitelů ELAS a tehdejšího stranického šéfa Makedonie a západní Thrákie, do Bělehradu, aby koordinoval činnost s Titem a hlavně s členy řeckého politbyra, kteří byli v emigraci v Jugoslávii. Po plebiscitu již komunistické guerillové skupiny začaly působit v Makedonii, Thesálii a Epiru a v severní Thesálii a západní Makedonii dokonce vytvořily tzv. svobodné Řecko. Markos postupně zavedl jednotné vrchní velení všech guerillových jednotek a v prosinci 1946 se již hovořilo o Řecké demokratické armádě. K této armádě se připojili na počátku roku 1947 i partyzáni, kteří na konci války přešli do Jugoslávie. Po návštěvě Bělehradu a Moskvy měl navíc Zachariadis dojem, že jeho akce je nejvyššími představiteli socialistického tábora – Stalinem a Titem schválena. Ani jeden, ani druhý jej od těchto úmyslů neodvracel. Tito byl dokonce přímo nadšen a od této chvíle začal počítat s rozšířením komunistické balkánské federace i na Řecko, resp. na ty části, které se řeckým komunistům podaří ovládnout. Stalin Zachariadisovi svoji

přímou podporu nevyjádřil, ale zřejmě jej ani nijak dramaticky od jeho rozhodnutí neodvracel, jinak by se řecký komunistický předák jen stěžil k akci rozhodl.

Rozhodnutí KKE pustit se všemi silami do války byla bezesporu částečně zapříčiněna i přesvědčením, že Britové v důsledku problému v Indii a Pakistánu Řecko brzy opustí. To se sice stalo, ale na jejich místo přišly USA, jejichž prezident Harry Truman nedlouho před tím, 12. března 1947, vyhlásil slavnou doktrínu, v níž mj. prohlásil: „*Jsem přesvědčen, že politikou Spojených států musí být podpora národům, které čelí pokusům o podmanění ozbrojenou menšinou, což je případ Řecka, či vnějším tlakům (zde se hovořilo o Turecku – pozn. V. Š.). Věřím, že musíme podporovat svobodné národy, aby si sami mohly zvolit svůj osud. Jsem přesvědčen, že bychom měli pomáhat hlavně ekonomickými a finančními prostředky, které jsou podstatné pro hospodářskou stabilizaci a fungování běžných politických procesů. Svět není statický a status quo není neměnný. Ale nemůžeme dovolit aby došlo ke změně statusu quo porušováním Charty OSN takovými metodami jako je nátlak nebo podobnými úskoky jako například politickou infiltrací.*“

Vláda USA prakticky přebrala britské závazky v Řecku a bylo zřejmé, že britské jednotky vystřídají jednotky USA. KKE přesto směřovala k totální válce. Přesto v této době ještě o válce hovořit nelze. Mimo kontrolu vlády sice byla rozsáhlá území, neexistovaly však žádné fronty a především, KKE stále ještě byla legální politickou silou vydávající noviny a další tiskoviny i v Aténách. Nicméně nové zákony činnost levice stále více omezovaly, v říjnu bylo zakázáno vydávat publikace KKE v Aténách a z jedné i druhé strany docházelo ke stále větším násilnostem. Policii bylo povoleno mučení v případě výslechů příslušníků levice, komunisté napadali obydlí přívrženců vlády, rekvírovali ve vesnicích potraviny, mobilizovali muže... Nakonec 25. prosince 1947 vyhlásili Dočasnou demokratickou vládu, na což vláda odpověděla zákazem KKE. Cesta k válce byla otevřena.

Občanská válka

Válku můžeme rozdělit do dvou fází: v té první, od prosince 1947 do ledna 1949 měli iniciativu komunisté, kteří vytvářejí zejména na severu země rozsáhlá tzv. svobodná území. Po lednu 1949 ovšem přebírají stále větší iniciativu vládní jednotky.

Vliv USA byl vidět i na politickém poli. USA tlačily na vládnoucí strany, aby se do vlády dostalo co nejvíce liberálů a tak byl vylepšen obraz vlády v očích světového veřejného mínění. A skutečně, do roku 1949 ztratila Lidová strana všechny důležitější resorty kromě zahraničních věcí. Liberálové pak měli i stejný počet regionálních prefektů jako lidovci, což vládě nakonec přinášelo stále větší i domácí sympatie. Američané se ovšem vměšovali také do vojenských věcí. Jejich vojenská pomoc byla nezanedbatelná, jak pokud jde o styčné důstojníky a poradce, tak, a to zejména, o materiální vybavení, které komunisté ani svým fanatismem nemohli nahradit. Američtí a britští důstojníci se aktivně

účastnili plánování vojenských operací a v některých případech je i vedli. Radili armádě, aby boj přenesla na terén nepřítele a nečekala, až nepřítel zaútočí jako první...

Na rozdíl od vládních vojsk mohli komunisté, kteří neměli přístup k moři ani vlastní letectvo, dostávat zbraně pouze pozemními komunikacemi z Albánie, Bulharska a Jugoslávie, potraviny pak většinou rekvírovali rolníkům, kteří je v důsledku toho milovali stále méně. Ze strany SSSR vlastně řecká demokratická armáda žádnou pomoc ani nedostávala, Stalin zůstal věrný procentové dohodě z roku 1944 a po vyhlášení Trumanovy doktríny již nehodlal do řeckých věcí vůbec zasahovat. Po rezoluci kominformy pak své dodávky zbraní přerušili pod Stalinovým nátlakem také Albánie a Bulharsko. Řečtí komunisté ve sporu Tita se Stalinem se navíc připojili na stranu Stalinovu, takže poslední zásobovatel, Jugoslávie, postupně také zavřel kohoutky. Bylo to ze strany řecké rozhodnutí krátkozraké, nicméně Stalin byl pro Řeky větší autorita než Tito. Později vedoucí představitelé řeckých komunistů tvrdili, že hlavní příčinou jejich porážky v občanské válce byl jugoslávský „nůž do zad“. V době roztržky ovšem již ve válce tahali za kratší konec a pomoc Jugoslávie by rozhodně nedokázala situaci zvrátit.

Rozhodující pro postupný úpadek komunistické vojenské moci byla i skutečnost, že větší města byla mimo dosah jejich působnosti. Komunisté zůstávali pouze guerillou. Neměli těžké zbraně a letectvo, nemohli proto vést ten druh bojových operací, který byl nezbytný pro získání a udržení městských center. Komunistická armáda se tak rekrutovala prakticky pouze v severních oblastech Řecka, často ovšem násilně, neboť městské dělnické obyvatelstvo přirozeně sympatizující s komunistickými či alespoň levicovými myšlenkami, se k vojsku nemohlo dostat a ideologický náboj celé armády tak nutně upadal. Navíc v těchto oblastech žilo převažující nebo alespoň velmi početné slovanské makedonské obyvatelstvo, takže na jaře roku 1949 byl již velký počet rekrutů slovanského původu. To samozřejmě byla voda na nacionalistický mlýn vládní propagandy, která obviňovala komunisty, že hodlají severní Řecko přepustit Jugoslávii, v podstatě úplně stačilo obvinění, že velkou část komunistické armády tvoří vlastně Slované. Vládní propagandě šlo na ruku i rozhodnutí pátého pléna KKE z ledna 1949 o tom, že strana pomůže Makedoncům slovanského původu „v plná národní afirmaci“. Nicméně i tak komunisté nikdy zcela nedocenili makedonský faktor. Mnozí Makedonci slovanského původu hráli v hnutí důležité role, ale prakticky to nebylo možno přiznat, neboť by tím byli „zneklidněni a uraženi“ Řekové. Neuznání významu slovanského obyvatelstva v hnutí naopak rozčarovalo Makedonce, což přispělo k oslabování sil tzv. řecké demokratické armády, když byla izolována v oblastech, osídlených převážně slovanskými Makedonci.

Všechny tyto faktory přispěly k porážce komunistické armády. V srpnu byla obklíčena v pohoří Gramos. Kladla zoufalý odbor, přestože byl nepřítel mnohem početnější a letectvo zde poprvé používalo i napalmu. Poslední akce,

mající za cíl vyvázání se z obklíčení, se událo v masivu Vici. Zbytky vojsk, které se probily z obklíčení, přešly na severu do Albánie nebo do Jugoslávie. Občanská válka tak byla prakticky ukončena. Místní drobné šarvátky či „čisticí“ akce trvaly ještě několik měsíců, poslední boje se udály na Chalkidiki v lednu 1950.

Občanská válka způsobila nové masové migrace. Desítky tisíc sympatizantů KKE odešlo do exilu. Celkový počet utečenců přesahuje 150 000. Mnozí z nich nebyli původem Řekové – nejméně padesát tisíc uprchlíků tvořili slovanští Makedonci, dále bylo mnoho také Kucovlachů i Albánců. Nejtragičtější byly osudy ztracených dětí. V mnoha oblastech komunisté, ve strachu z nepřátelských vpádů, posílaly děti do sousedních komunistických zemí. KKE tvrdila, že tak bylo učiněno kvůli jejich bezpečnosti, protivníci komunistů pak takovou politiku nazvali únosem dětí. Tisíce z nich se do Řecka nikdy znovu nevrátilo, a mnozí dodnes nemohou, protože se nechtějí vzdát svého slovanského jména... Mnozí žijí mezi námi.

Občanská válka za sebou zůstavila zpřetrhané vztahy politické i rodinné a její důsledky jsou zejména v Makedonii viditelné dodnes.

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 87–100.

HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Řecka*. Praha 2007², s. 451–478.

Úkoly:

Prostudovat další studijní materiál: **Makedonští emigranti v ČR**

Prostudovat prameny: **Trumanův projev a projev Winstona Churchilla ve Fultonu**

Otázky:

Na co reagoval Churchill a Truman ve svých projevech?

Jaký měla trumanova doktrina vliv na poliický vývoj v Evropě?

Obrázky:

Předseda KKS Nikos Zachariadis

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Aris Velouchiotis

<http://pontosandaristera.wordpress.com/2010/06/17/aris/>

Generál Scobie

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Partyzánská četa v pohoří Gramos

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Řecký král Jiří II

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Georgios Papandreu

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>